

Eric Peels

STORM over de WERELD

De volkenprofetieën
in het boek Jeremia

INHOUDSOPGAVE

Opzet van deze commentaar en praktische aanwijzingen	13
---	----

Lijst met afkortingen

1.	Handboeken, tijdschriften, series, encyclopediea	15
2.	Grammaticaal / algemeen	21

Algemene literatuurlijst Jeremia 46-51

1.	Tekstedities	23
2.	Commentaren op Jeremia	24
3.	Overige literatuur	27

Algemene inleiding Jeremia 46-51

§ 1.	Jeremia en de volken	43
§ 2.	Het onderzoek van de volkenprofetieën	46
§ 3.	Adres en functie van de volkenprofetieën	54
§ 4.	Historische aspecten van de volkenprofetieën	57
§ 5.	Literaire facetten van de volkenprofetieën	60
§ 6.	De tekst van de volkenprofetieën	63
§ 7.	De plaats van de volkenprofetieën	69
§ 8.	De volgorde van de volkenprofetieën	74
§ 9.	De receptie van de volkenprofetieën	83
§ 10.	De theologie van de volkenprofetieën	87
10.1	<i>Tough reading</i>	87
10.2	<i>De constante: het universele en soevereine Godsbestuur</i>	90
10.3	<i>Motivering van het gericht</i>	92
10.4	<i>En toch is er hoop</i>	95
10.5	<i>Het Godsbeeld van de volkenprofetieën</i>	99

Jeremia 46: Over Egypte – Hoop voor Jakob

De compositie van het hoofdstuk	103
---------------------------------	-----

Jeremia 46:1 – Opschrift

Tekst en vertaling	105
Hoofdlijnen en bibliografie	105
Inleiding exegese	106
Exegese	107

<i>Jeremia 46:2-12 – Egypte's offensief gekeerd</i>	
Tekst en vertaling	109
Hoofdpijnen en bibliografie	111
Inleiding exegese	115
Exegese	122
Jeremia 46:2 – Opschrift	122
Jeremia 46:3-6 – Eerste strofe	126
Jeremia 46:7-10 – Tweede strofe	134
Jeremia 46:11-12 – Derde strofe	147
<i>Jeremia 46:13-26 – Egypte's defensie gebroken</i>	
Tekst en vertaling	151
Hoofdpijnen en bibliografie	153
Inleiding exegese	156
Exegese	164
Jeremia 46:13 – Opschrift	164
Jeremia 46:14-16 – Eerste strofe	165
Jeremia 46:20-24 – Tweede strofe	179
Jeremia 46:25-26 – Conclusie	187
<i>Jeremia 46:27-28 – Hoop voor Israël</i>	
Tekst en vertaling	193
Hoofdpijnen en bibliografie	193
Inleiding exegese	194
Exegese	204
Jeremia 47: over Filistea	
Korte inleiding	209
<i>Jeremia 47:1 – Opschrift</i>	
Tekst, vertaling en bibliografie	209
Inleiding exegese	210
Exegese	215
<i>Jeremia 47:2-7 – Stormvloed en zwaard over de Filistijnen</i>	
Tekst en vertaling	216
Hoofdpijnen	217
Inleiding exegese	218
Exegese	220
Jeremia 48: over Moab	
Korte inleiding	231
Hoofdpijnen en bibliografie	232
Inleiding exegese	236

<i>Jeremia 48:1-10 – Verbroken is Moab</i>	
Tekst en vertaling	244
Exegese	246
<i>Jeremia 48:11-15 – Moabs vals vertrouwen</i>	
Tekst, vertaling en korte inleiding	261
Exegese	262
<i>Jeremia 48:16-28 – Klacht, smaad en spot</i>	
Tekst, vertaling en korte inleiding	270
Exegese	272
<i>Jeremia 48:29-39 – Gods gericht en Gods tranen</i>	
Korte inleiding, tekst en vertaling	284
Exegese	287
<i>Jeremia 48:40-47 – Een definitief einde – en toch hoop</i>	
Korte inleiding, tekst en vertaling	301
Exegese	302
Jeremia 49:1-6: over de Ammonieten	
Tekst en vertaling	313
Hoofdpijnen en bibliografie	314
Inleiding exegese	316
Exegese	318
Jeremia 49:7-22: over Edom	
Hoofdpijnen en bibliografie	331
Inleiding exegese	332
<i>Jeremia 49:7-13 – Ook Edom zal drinken</i>	
Tekst en vertaling	339
Exegese	341
<i>Jeremia 49:14-18 – Edom ondersteboven gekeerd</i>	
Tekst en vertaling	353
Exegese	354
<i>Jeremia 49:19-22 – Als een leeuw en als een gier</i>	
Tekst en vertaling	358
Exegese	359

Jeremia 49:23-27: over Damascus

Tekst en vertaling	369
Hoofdpijnen en bibliografie	370
Inleiding exegetische	370
Exegese	372

Jeremia 49:28-33: over Kedar/Chasor

Tekst en vertaling	379
Hoofdpijnen en bibliografie	380
Inleiding exegetische	382
Exegese	386

Jeremia 49:34-39: over Elam

Tekst en vertaling	393
Hoofdpijnen en bibliografie	394
Inleiding exegetische	395
Exegese	403

Jeremia 50-51:58: over Babel

Korte inleiding	409
Hoofdpijnen en bibliografie	410
Inleiding exegetische	416

Jeremia 50:1-3 – Schokkend wereldnieuws

Tekst, vertaling en korte inleiding	439
Exegese	440

Jeremia 50:4-7 – Israël keert terug

Tekst, vertaling en korte inleiding	446
Exegese	448

Jeremia 50:8-16 – Drieërlei aanspraak

Tekst, vertaling en korte inleiding	461
Exegese	462

Jeremia 50:17-20 – Israël verslonden en hersteld

Tekst, vertaling en korte inleiding	473
Exegese	474

Jeremia 50:21-28 – De ondergang van Babel en de wraak van God

Tekst, vertaling en korte inleiding	478
Exegese	480

Jeremia 50:29-32 – Babels hoogmoed afgestraft

Tekst, vertaling en korte inleiding	489
Exegese	490

<i>Jeremia 50:33-34 – JHWH voert Israëls rechtszaak</i>	
Tekst, vertaling en korte inleiding	493
Exegese	494
<i>Jeremia 50:35-38 – Lied van het zwaard</i>	
Tekst, vertaling en korte inleiding	496
Exegese	498
<i>Jeremia 50:39-46 – Oude woorden worden nieuw</i>	
Tekst, vertaling en korte inleiding	502
Exegese	505
<i>Jeremia 51:1-6 – Val van Babel en Juda's vlucht</i>	
Tekst, vertaling en korte inleiding	513
Exegese	514
<i>Jeremia 51:7-10 – Val van Babel en Sions recht</i>	
Tekst, vertaling en korte inleiding	524
Exegese	525
<i>Jeremia 51:11-14 – De wraak van God</i>	
Tekst, vertaling en korte inleiding	524
Exegese	525
<i>Jeremia 51:15-19 – De macht van Israëls God en de onmacht van de afgoden</i>	
Tekst, vertaling en korte inleiding	536
Exegese	539
<i>Jeremia 51:20-24 – Lied van de strijdknops</i>	
Tekst, vertaling en korte inleiding	544
Exegese	547
<i>Jeremia 51:25-26 – Berg van het verderf</i>	
Tekst, vertaling en korte inleiding	551
Exegese	552
<i>Jeremia 51:27-33 – Babel bestormd en gevallen</i>	
Tekst, vertaling en korte inleiding	554
Exegese	557
<i>Jeremia 51:34-44 – Sions rechtsgeding: aanklacht en oordeel</i>	
Tekst, vertaling en korte inleiding	561
Exegese	563
<i>Jeremia 51:45-53 – Vlucht uit en afstraffing van Babel</i>	
Tekst, vertaling en korte inleiding	582
Exegese	584

Jeremia 51:54-58 – Finaal oordeel van de Koning

Tekst, vertaling en korte inleiding

594

Exegese

595

Jeremia 51:59-64: zo zal Babel zinken

Tekst en vertaling

603

Hoofdpijnen en bibliografie

604

Inleiding exegese

606

Exegese

615

OPZET VAN DEZE COMMENTAAR EN PRAKTISCHE AANWIJZINGEN

In deze deelcommentaar op het boek Jeremia wordt een exegese geboden van de volkenprofetieën van Jer. 46-51 in de canonieke Masoretische Tekst, in de uitgave van de *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (Codex Leningradensis). Het gaat daarbij primair om een uitleg die deze teksten in hun finale gestalte als een zinvolle eenheid poogt te lezen. De exegese geeft aandacht aan semantische details, grammaticale kwesties, structuuranalyse, literaire facetten, historische achtergrond, intertekstuele verbanden en theologische evaluatie. Tegelijk noopt de complexiteit van de teksten om ook de wordingsgeschiedenis ervan aan de orde te stellen. Van bijzonder belang daarbij is dat het boek Jeremia ons in twee versies is overgeleverd. De Griekse tekst van het boek, de Septuaginta, wijkt vaak aanzienlijk af van de Masoretische Tekst en lijkt in veel (hoewel zeker niet alle) gevallen een eerder stadium van tekstontwikkeling te vertegenwoordigen. Behalve de Septuaginta zullen ook de andere *versiones* (Peshitta, Targum, Vulgata, Aquila, Symmachus, Theodotion) bij de exegese betrokken worden, om licht te werpen op zowel de tekstgeschiedenis als de interpretatie van de tekst.

De tekstuitleg heeft per hoofdstuk of perikoop de volgende componenten:

1. korte inleiding (waar gewenst/noodzakelijk);
2. schema met Hebreeuwse tekst, versstructuur en vertaling;
3. hoofdlijn van de uitleg;
4. additionele bibliografie;
5. inleiding exegese met behandeling preliminaire vragen (literair, historisch en theologisch);
6. detailexegese.

Bij grotere capita als Jer. 48 of Jer. 50-51 wordt de tekst verdeeld in meerdere secties die successievelijk volgen op de 'Inleiding exegese'. De vertaling die geboden wordt, heeft het karakter van een *werkvertaling*. Bij de vaststel-

ling van de teksteenheden en de versstructuur zijn de masoretische paragraafmarkeringen en accenten leidend, maar niet in absolute zin; op basis van syntactische en/of inhoudelijke overwegingen kan ervan worden afgeweken.¹ De notatie van de versstructuur is: cijfer - kleine letter - grote letter (bijv. vs 4aA is aanduiding van vers 4, eerste regel, eerste colon, en vs 8cB van vers 8, derde regel, tweede colon).

Aan de exegese van de afzonderlijke hoofdstukken gaat een Algemene Inleiding vooraf, met een brede behandeling van de tekstkritische, literaire, historische en theologische aspecten van de bundel volkenprofetieën van het boek Jeremia.

Praktische aanwijzingen

- Bibliografie:
 - a. in de ‘Algemene literatuurlijst Jeremia 46-51’, met daarin separaat een lijst met tekstedities en met Jeremia-commentaren, zijn de publicaties opgenomen waarnaar bij de uitleg van meerdere hoofdstukken wordt verwezen
 - b. voorafgaand aan de ‘Inleiding exegese’ van elk hoofdstuk of perikoop wordt een lijst opgenomen met additionele literatuur die van specifiek belang is voor het te behandelen gedeelte
 - c. in voetnoten wordt verdere secundaire literatuur vermeld
- Literatuur- en tekstverwijzingen:
 - a. bij verwijzing naar een commentaar wordt gewoonlijk alleen de auteur genoemd; indien het gaat om een passage elders in de commentaar, wordt echter ook de betreffende pagina vermeld²
 - b. verwijzing naar overige boeken of artikel:
auteur – jaar van publicatie, – bladzijde (bijv. Fischer 2020, 145)
 - c. verwijzing naar lexica en encyclopedie:
afkorting – deel,bladzijde (bijv. *NIDB* 4,255)
 - d. als naar een hoofdstuk/vers verwezen wordt zonder boeknaam, gaat het steeds over een tekst uit het boek Jeremia³
 - e. Jer. + getal: een bepaalde tekst in het boek Jeremia; Jer (zonder punt) = het boek Jeremia als geheel

1 Cf. M.C.A. Korpel, ‘Introduction to the Series Pericope’, in: Marjo Korpel, Josef Oesch (eds), *Delimitation Criticism* (Pericope 1), Assen 2000, 27-40.

2 Als bijv. bij de exegese van Jer. 50:7 verwezen wordt naar ‘Stipp’, gaat het om diens HAT-commentaar *ad locum* (p. 775). Bij de exegese van dit vers wordt ook verwezen naar ‘Stipp 261’: dit betreft een passage in zijn exegese van Jer. 31:23 op blz. 261 van zijn HAT-commentaar.

3 In principe wordt verwezen naar de versindeling van JerM; als in een vertaling een tekstvers anders genummerd is, wordt dit tussen vierkante haken toegevoegd.

Jeremia 46-51

Algemene inleiding

1. Jeremia en de volken

Deze commentaar biedt een gedetailleerde exegese van Jer. 46-51, een tamelijk onbekend en vermoedelijk ook onbemind deel van de Bijbel. In het boek Jeremia (= Jer) vormen deze hoofdstukken een aparte bundel met teksten die bekendstaan als ‘volkenprophetieën’ (= OAN¹). Wat deze teksten gemeen hebben is niet een eigen genre met formele karakteristieken maar de specifieke inhoud, namelijk dat zij geheel of grotendeels betrekking hebben op een niet-Israëlitisch volk. Hoewel de oudtestamentische profetieën zich hoofdzakelijk richten tot Israël en Juda als het volk dat JHWH in bijzondere zin toebehoort, bevatten zij ook vele uitspraken over andere volken en het lot dat hun te wachten staat. De profeten begaven zich met hun boodschap midden in de sociaal-economische en politieke ontwikkelingen van hun dagen, zowel nationaal als internationaal. Zij waren de overtuiging toegedaan dat JHWH de God van Israël is, maar niet minder de Heer en Koning van de wereld, aan wie alle volken schatplichtig zijn. Hij beschikt over de volken, roept hen ter verantwoording, kan hun het oordeel aanzeggen en/of zegen beloven.

Concentraties van teksten over de volken zijn te vinden in de OAN-collecties van Jes. 13-23, Jer. 46-51, Ez. 25-32, Am. 1-2, Sef. 2 en Zach. 9. De boeken Obadja en Nahum bestaan in hun geheel uit een volkenprophetie. Daarnaast komen in bijna alle oudtestamentische boeken kortere of langere uitspraken over andere volken voor. Samen maken de teksten over andere volken 15 tot 20 procent van de oudtestamentische profetische boe-

1 OAN is de gangbare afkorting van de meest gebruikte term in de vakliteratuur: ‘Oracles Against the Nations’. Andere aanduidingen zijn ‘Oracles Concerning the Nations’, ‘Foreign Nation Prophecies’, ‘Nation Oracles’, ‘Völkerorakel’, ‘Fremdvölkersprüche’, ‘Heidenorakel’, ‘Fremdvölkerorakel’, ‘Völkerweissagungen’, ‘Völkerworte’, ‘Oracles contre les nations’, e.d. Over de terminologie cf. Huwyler 1997, 1v, Balogh 2011, 35-38 en Graybill 2021, 387v.

ken uit (Raabe 1995, 236; Huwyler 1997, 3; Chae 2015², 160).

Zeker ook in Jer komen de volken nadrukkelijk in beeld, met name Egypte en Babel. Het boek is te situeren in de voor Juda cruciale periode van eind 7^e - begin 6^e eeuw BCE waarin in korte tijd veel wisselingen in de internationale politiek plaatsvinden, achtereenvolgens: het einde van de Assyrische wereldmacht die Juda ruim een eeuw overheerste, de korte periode onder de nieuwe heerschappij van Egypte, de machtsstrijd tussen Egypte en Babel, de onderwerping door Babel, de opstanden van Juda en zijn bondgenoten tegen Babel, de wegvoering in Babylonische ballingschap, de vlucht naar Egypte. De tijd van de profeet Jeremia brengt een grote ommekeer in de geschiedenis van het oude Nabije Oosten, terwijl er een einde komt aan de drie grote *identity markers* Juda's zelfstandige volksbestaan, de Davidische dynastie en de tempel van Jeruzalem. De dreigende ondergang en de ontzetting over de catastrofe weerspiegelen zich in de teksten, in wisselende belichting van de lotgevallen van Juda en van de volken.

Hoewel geconcentreerd in de OAN van Jer. 46-51, komt de thematiek van de volken en van Gods universele regering door het hele boek naar voren. Dit gebeurt op prominente wijze in het openingshoofdstuk Jer. 1. De profeet Jeremia wordt door JHWH geroepen en aangesteld tot 'profeet voor de volken' (נְבִיא לְגוֹיִם, 1:5). Deze formulering werd reeds in de *versiones* verschillend geïnterpreteerd. JerG leest *προφήτης εις ἔθνη* 'een profeet voor/tot de volken'; volgens V heeft JHWH Jeremia als een profeet aan de volken gegeven ('et prophetam in gentibus dedi te'); T vat de prepositie ל op als 'tegen' (de volken) en expliciteert 'a prophet who should make the nations drink a cup of cursing' (cf. 25:15, 49:12, 50:7). Evenals elders in Jer heeft גוים ook in 1:5 primair betrekking op niet-Israëlitische volken, en niet op het volk Israël zelf of de onder de volken verstrooide ballingen en vluchtelingen.² De uitdrukking 'profeet voor de volken' is uniek: Jeremia heeft geprofeteerd tegen Juda en Jeruzalem, maar zijn woorden zijn van betekenis voor alle volken rondom, en meer dan andere profeten (Fischer 2014, 99-105) heeft hij ook over die volken zelf gesproken en deze profetieën laten opschrijven (36:2,32; 51:60).³

De profetische taak van Jeremia wordt in 1:10 nader ingevuld: hij is door JHWH aangesteld 'over volken en koninkrijken' (על־הגוים ועל־הממלכות) om

2 JerG en S lezen sing. 'a prophet to the people'; zie verder de exegetische discussie bij McKane 1,6-7, Goldingay 82 en S. Hermann, *Jeremia* (BKAT), 59-61.

3 Pace M.J. de Jong 2022, 94-96, die meent dat de historische profeet Jeremia alleen met zijn eigen Judese context in conflict was, en dat Jer. 1:4-10, 45:1-5 en 51:59-64 deel uitmaken van een macro-framework uit veel later tijd waarin Jeremia in een breder perspectief gepresenteerd werd als 'profeet voor de volken'. De OAN zijn z.i. vermoedelijk ook pas in latere, post-exilische tijd aan Jer toegevoegd.

hun een boodschap van zowel gericht als genade te brengen. Deze beide lijnen zijn bepalend voor de theologie van Jer (Peels 2012). In het openingshoofdstuk Jer. 1 wordt tevens het thema geïntroduceerd dat als een rode draad door Jer loopt: het oordeel over Juda en Jeruzalem wordt voltrokken door ‘al de geslachten van de koninkrijken van het noorden’ die JHWH daartoe roept (1:14-16). Dit thema wordt met name in Jer. 4-6 verder uitgewerkt (4:6,7,12-17, 5:15-17, 6:1-6,22-26). Vanaf Jer. 20 wordt de vijand uit het noorden geïdentificeerd met de verwijzing naar Babel en Babels koning. Van de zijde van Egypte en Assyrië valt geen enkele hulp meer te verwachten (2:16-18). Israël zal onder de volken verstrooid worden (9:15[16]), zoals in Jer. 39-44 nader wordt beschreven. De volken zijn getuige dat Israël zijn God verlaten heeft (6:18, 18:13); zij ontzetten zich over Gods oordeel over Jeruzalem (22:8v, 26:6).

Niet alleen Juda en Jeruzalem, maar ook de andere volken krijgen te maken met het gericht van JHWH (9:24v[25v]; 30:11 (geciteerd in 46:28)), iets waar de profeet zelfs dringend om bidt (10:25). God houdt gericht over al wat leeft (25:30-33, 45:5). Een centraal gedeelte in Jer is de periokoop 25:15-29, waarin de profeet de opdracht ontvangt om alle volken de beker van Gods toorn laten drinken. De koning van Babel, Nebukadnessar, zal de ban van God voltrekken; hij is de ‘dienaar’ (עֲבָד) van JHWH (25:9, 27:6). God heeft hem macht gegeven over alle volken en zelfs over de wilde dieren (27:5-7, 28:14). Zijn macht zal reiken tot in Egypte (43:8-13). Alle volken zullen hem dienstbaar zijn (25:11) en zijn juk moeten dragen (27:1-12, 28:13v), totdat na 70 jaar ook voor Babel de tijd van het oordeel komt (25:12, 27:7, 29:10). Het spreken over Gods oordeel dat de volken treft, wordt in 28:8 zelfs als een traditioneel kenmerk van profetie gezien.

Tegelijk bevat Jer ook het perspectief van herstel en genade, niet alleen voor Israël (terugkeer uit de ballingschap, waarvan de volken getuige zijn (31:10 = 46:27)) maar ook voor de volken: eens zullen zij naar Jeruzalem komen omwille van de naam van JHWH (3:17) en zich in Hem beroemen (4:2). Zij zullen de wegen van Gods volk leren kennen en in de naam van JHWH zweren (12:16). Van de einden der aarde gaan zij tot JHWH, met de erkenning dat hun eigen goden bedrog zijn (16:19v).

De universele heerschappij van JHWH komt met name in Jer. 10:1-16 uit. Hij heet ‘Koning van de volken’ (מֶלֶךְ הַגּוֹיִם, 10:7), ‘een eeuwig Koning’ (מֶלֶךְ עוֹלָם, 10:10). Hij is de Schepper van al wat is (10:12-13, geciteerd in 51:15-16), die hemel en aarde vervult (23:24).

Vanuit verschillend gezichtspunt spelen de volken van het begin tot het eind van Jer een grote rol, die als volgt kan worden samengevat. Een vreemd volk, de vijand uit het noorden, verwoest Juda en Jeruzalem, deci-

meert de bevolking en voert een deel ervan in ballingschap. JHWH heeft dit volk hiertoe opgeroepen; Hij gebruikt het als zijn strafinstrument tegen zijn eigen volk. Na de catastrofe nemen restanten Judeeërs hun toevlucht tot andere volken. Zo vormt voor de Judeeërs het land van het ene volk een ballingsoord en dat van het andere een toevluchtsoord. Zelf worden de volken echter het voorwerp van de toorn van God, die een rechtsgeding met hen allen heeft. Toch is er ook voor de volken, uitgezonderd Babel, een perspectief van hoop, wanneer God een keer in hun lot brengt. Eens zullen ook zij met Israël mogen delen in Gods heil, als JHWH zijn volk dat nu nog verstrooid onder de volken leeft, zal thuisbrengen.

Al deze lijnen keren op een of andere wijze terug in de OAN-bundel, die in de Hebreeuwse versie (= JerM) aan het einde van het boek een plaats heeft gekregen (46:1-51:64) en in de Griekse versie (= JerG) in het midden ervan (25:14-31:44). Dat Jeremia ‘profeet voor de volken’ is, komt, na de bekerperikoop 25:15-29, met name in deze sectie uit. Het gaat om een bundeling van profetieën over in totaal negen volken (naar de volgorde in JerM): Egypte, Filistea, Moab, Ammon, Edom, Damascus, Kedar/Chasor, Elam en Babel. Hoewel deze profetieën veel gemeen hebben, zijn er ook duidelijke verschillen, met name tussen Jer. 46-49 en Jer. 50-51 (cf. Huwyler 1997, 39v; Liu 2010, 18v). De Babelprofetie van Jer. 50-51 dateert vermoedelijk uit later tijd en heeft een veel grotere omvang. Nog meer dan de profetieën in Jer. 46-49 vormt hij een kleurrijk mozaïek van genres en stijlen, thema’s en motieven, met een veelvuldig hergebruik van teksten uit Jer en andere profetische geschriften: ‘It is truly the “mother of oracles”’ (Kessler 1999, 67). In Jer. 46-49 is Babel de vijand die de andere volken belaagt, in Jer. 50-51 wordt Babel zelf door de vijand belaagd. Alleen in de Babelprofetie worden het lijden en de verlossing van Israël expliciet ter sprake gebracht. Ook de profetie over Elam, die de overgang vormt tussen profetieën over de zeven volkeren in Jer. 46:1-49:33 en die over Babel in Jer. 50-51:58, is geheel eigensoortig (zie verder de ‘Inleiding exegetische’ van dit gedeelte). Het geheel van de OAN wordt afgesloten met een narratief gedeelte over de opdracht van de profeet Jeremia aan Seraja om een boekrol met oordeelwoorden over Babel ter plaatse voor te lezen (51:59-64). De OAN-bundel vormt in Jer een duidelijk gemarkeerde sectie met een eigen systeem van opschriften. Zowel exegetisch als theologisch verdient deze bundel bijzondere aandacht.

2. Het onderzoek van de volkenprofetieën

Lange tijd heeft het wetenschappelijk onderzoek weinig aandacht besteed aan het fenomeen van de profetieën tegen de volken. Vaak werden deze

beschouwd als het werk van epigonen, met name omdat de oudtestamentische profeten zelf er immers op gericht zijn om de zonden van Israël aan te wijzen en aan te sporen tot omkeer naar JHWH. De OAN daarentegen spreken, voorbijgaand aan Israëls schuld, felle taal tegen andere volken. De OAN zouden daarom niet authentiek zijn en als producten van nationalistisch denken en zelfs xenofobie dateren uit later tijd. Ook werd wel gesteld dat de OAN een secundaire inlas vormen om aan de profetische boeken een eschatologisch hoofdstuk toe te voegen: hoe JHWH het oordeel over de wereld brengt, voorafgaand aan de finale komst van zijn koninkrijk.

De ontdekking van soortgelijke literatuur in Israëls Umwelt leidde begin vorige eeuw echter tot de tegenovergestelde visie dat de OAN behoren tot de oudste profetische teksten, en dat zij geen *Fremdkörper* maar een integrerend onderdeel zijn van de oudtestamentische profetische boeken. Gelijk opgaand met de ontwikkeling van nieuwe onderzoeksmethoden werden de OAN in de loop van de twintigste eeuw vanuit steeds weer andere gezichtspunten bestudeerd. Na en naast de vragen inzake de groei en authenticiteit van de teksten (literair-kritisch onderzoek) kregen de vragen inzake het genre, de historische achtergrond en *Sitz im Leben* van de OAN de aandacht (godsdiensthistorisch, vormkritisch en traditiekritisch onderzoek). In een latere fase kwamen daarbij de redactiekritische vraagstelling naar de samenstelling van de OAN en de inbedding in de profetische boeken, en het intertekstuele onderzoek. In recente tijd verschijnen ook meer en meer publicaties met een ideologiekritische benadering van de OAN, die de teksten lezen vanuit psychologisch, ecologisch, postkoloniaal of genderperspectief. Het veld van onderzoek is inmiddels zeer uitgebreid; over de OAN-collecties van elk van de profetische boeken van het Oude Testament zijn nu meerdere monografische studies en vele artikelen beschikbaar.⁴

Specifiek over de volkenprofetieën van Jeremia zijn de volgende monografieën verschenen, in chronologische volgorde:

- L.H.K. Bleeker, *Jeremia's profetieën tegen de volkeren* (Cap. XXV, XLVI-XLIX), Groningen 1894.
- E. Coste, *Die Weissagungen des Propheten Jeremias wider die fremden Völker. Eine kritische Studie über das Verhältnis des griechischen Textes der LXX zum masoretischen Texte*, Leipzig 1895.
- L.C. Hay, *The Oracles Against the Foreign Nations in Jeremiah 46-51*, Nashville 1960.

4 Zie voor overzichten van het onderzoek naar de OAN: Hayes 1964, 14-38; Höffken 1977, 12-36; Christensen 1989, 1-9; Fechter 1992, 3-16; Liu 2010, 2-14; Balogh 2011, 35-67; Woods 2011, 1-22; Sweeney in Holt 2015, xvii-xx; Holroyd 2017, 114-120.

- C. de Jong, *De volken bij Jeremia. Hun plaats in zijn prediking en in het boek Jeremia*, Kampen 1978.
- S.-D. Bang, *Fremdvölkersprüche in Jeremia 46,1 - 49,27. Literarische, sprachliche und formen- und gattungskritische Analyse mit einem Anhang über die Datierungsfrage*, Erlangen/Nürnberg 1981.
- D.J. Reimer, *The Oracles Against Babylon in Jeremiah 50-51: A Horror Among the Nations*, San Francisco 1993.
- A.O. Bellis, *The Structure and Composition of Jeremiah 50:2-51:58*, Lewiston 1995.
- B. Huwyler, *Jeremia und die Völker. Untersuchungen zu den Völkersprüchen in Jeremia 46-49 (FAT 20)*, Tübingen 1997.
- M. Kessler, *Battle of the Gods. The God of Israel Versus Marduk of Babylon. A Literary / Theological Interpretation of Jeremiah 50-51*, Assen 2003.
- J. Woods, *Jeremiah 48 as Christian Scripture (Princeton Theological Monograph Series 149)*, Eugene 2011.
- K.D. Holroyd, *A (S)Word against Babylon. An Examination of the Multiple Speech Act Layers within Jeremiah 50-51 (Siphrut 22)*, Winona Lake 2017.
- Een bundeling van artikelen over de OAN-Jer bieden E.K. Holt, H.C.P. Kim en A. Mein (eds), *Concerning the Nations. Essays on the Oracles Against the Nations in Isaiah, Jeremiah, and Ezekiel (JSOTSup 612)*, London/New York 2015, en H. Bezzel, U. Becker en M.J. de Jong (eds), *Prophecy and Foreign Nations. Aspects of the Role of the "Nations" in the Books of Isaiah, Jeremiah, and Ezekiel*, Tübingen 2022.
- Omvangrijke exegetische analyses van de OAN-Jer zijn te vinden in de commentaren van Th.G. Smothers (WBC, 1995), R.P. Carroll (OTL, 1986), W.L. Holaday (Hermeneia, 1989), W. McKane (ICC, 1996), J.L. Mackay (A Mentor Commentary, 2004), J.R. Lundbom (AB, 2004), G. Fischer (HThKAT, 2005), L.C. Allen (OTL, 2008), H.-J. Stipp (HAT, 2019), J.E. Goldingay (NICOT, 2021) en C.J. Sharp (IECOT, 2022).

In deze paragraaf kan volstaan worden met een beknopte impressie van drie speerpunten van het onderzoek⁵: a) de authenticiteit van de OAN-Jer, b) het genre en de *Sitz im Leben* van de OAN-Jer, en c) de plaats en functie van de OAN in het boek Jer.

ad a) **authenticiteit**

Het moderne onderzoek naar de volkenprofetieën van het Oude Testament kreeg een belangrijke impuls door een in 1888 gepubliceerd artikel van F. Schwally, waarin hij betoogde dat Jeremia onmogelijk de auteur van de hoofdstukken 46-51 kan zijn.⁶ Eerder had K. Budde dit reeds ten aan-

5 Zie verder de 'state of research' van de OAN-Jer bij Huwyler 1997, 8-41; Kessler 2003, 7-28; Peels 2007; Liu 2010, 2-14; Woods 2011, 1-22; Chae 2015 en 2015²; Holroyd 2017, 114-127.

6 F. Schwally, 'Die Reden des Buches Jeremia gegen die Heiden. XXV. XLVI-LI', ZAW 8 (1888), 177-217.

zien van de Babelprofetie in Jer. 50-51 gesteld.⁷ In hun spoor traden andere coryfeeën van het literair-kritische onderzoek als B. Duhm, A. Kuenen en J. Skinner, die allen de ‘echtheidsvraag’ negatief beantwoordden. De argumentatie hiervoor was zowel stilistisch als theologisch van aard. De opbouw en taal van de volkenprofetieën zijn, aldus Schwally 206, ‘unruhig und verworren, voll Wiederholungen, ohne jede Disposition’ (...) ‘während der echte Jeremia klar und ruhig entwickelt’. De vele ontleningen aan andere Bijbelboeken versterken dit oordeel nog. Daarbij komt het grote theologische verschil tussen het godsbeeld van de ‘ware’ profeet en dat van de auteurs van de volkenprofetieën. Zedelijk-religieuze motivatie staat hier tegenover particularistisch nationalisme, aldus deze exegeten. In het oudere onderzoek overheerste sinds het werk van J. Wellhausen en B. Duhm het beeld van de pre-exilische profeten als onheilspredikers tegen Israël, ethisch-religieuze genieën die met hun nieuwe ideeën haaks stonden op het patriottisme van de Israëlitische volksreligie. De profetieën tegen andere volkeren, die naar men meende impliciete heilsprofetieën voor Israël vormden, passen slecht bij dit beeld.

De ontkenning van de authenticiteit van de OAN-Jer en de zoektocht naar de *ipsissima verba* van de historische Jeremia hebben nog lang in het (literair-kritische) onderzoek doorgewerkt. Volgens S. Mowinckel 1914 behoren de OAN tot geen van de door hem geïdentificeerde vier bronnen A, B, C en D van het boek Jer, en vormen zij dus een latere (niet-authentieke) invoeging. Ook J. Bright was in zijn commentaar deze mening toegedaan, hoewel hij wel met een gedeeltelijk jeremiaans auteurschap rekt (p. lviii). Vanwege de stilistische en inhoudelijke verschillen met de authentieke Jeremia-teksten stelt G. Fohrer 1981, dat de OAN voor het grootste deel aan latere auteurs zijn toe te schrijven. In de tweede helft van de vorige eeuw werd de mening dat Jeremia niet de auteur van de OAN geweest kan zijn, steeds meer genuanceerd, of zelfs verlaten (Huwyler 1997, 20 n.59). In de commentaren van Holladay, Smothers, Lundbom, Allen, Goldingay e.a. wordt veel meer rekening gehouden met de aanwezigheid van origineel-jeremiaans materiaal in de OAN.⁸ Huwyler 1997 en niet minder Stipp met zijn analyse⁹ van het proto-jeremiaanse lexicon en het premasoretische idiolect in Jer pleiten voor de authenticiteit van aanzienlijke delen van de OAN-Jer, daarbij wel rekening houdend met een langdurig groeiproces van Jer met diverse latere bewerkingen. Alleen de Babelprofetie van Jer. 50-51 acht men vrij algemeen niet van de hand van de historische profeet.

7 C. Budde, ‘Über die Capitel 50 und 51 des Buches Jeremia’, *Jahrbücher für deutsche Theologie* 23 (1878), 428-470, 529-562.

8 Zoals reeds gesteld in de werken van oudere, conservatieve auteurs als C.F. Keil, C. von Orelli, A. Condamin en U. Cassuto.

9 Zie hiervoor behalve zijn HAT-commentaar, Stipp 2015, 83-126 en Stipp 2021, 21-72.

Naast het historisch onderzoek hebben de literaire, redactioneel-compositorische en theologische vragen in de laatste decennia steeds meer gewicht gekregen. Te spreken is van een wending van de aandacht voor de historische figuur van de profeet en de authenticiteit van zijn woorden naar het boek van de profeet als een eigen literair genre (Bezzel 2022, 1). K.A.D. Smelik meent dat de literair-kritische analyse weinig oplevert en dat het beter is het onderzoek te concentreren op de literaire figuur 'Jeremia'.¹⁰ R.P. Carroll interpreteert in zijn commentaar Jer als een latere bundeling van in de loop der tijd aangegroeid, zeer divers gedachtegoed dat bijeen wordt gehouden door 'de idee van de profeet Jeremia'. In haar recente commentaar sluit C. Sharp zich daarbij aan: postexilische kringen met hun trauma-ervaringen zouden grotendeels verantwoordelijk zijn voor de OAN. M.J. de Jong 2022, 92-94 is van mening dat de OAN in het algemeen niet een subklasse van de oudtestamentische (mondelling) profetie vormden, maar een secundaire literaire ontwikkeling. Over de authenticiteit van de OAN-Jer zie verder onder § 4 ('Historische aspecten van de volkenprofetieën').

ad b) *genre en Sitz im Leben*

Naast het literair-kritische onderzoek heeft het vorm- en traditiekritische onderzoek zich intensief beziggehouden met de vraag naar het genre en de *Sitz im Leben* van de OAN. De OAN in de verschillende profetische boeken van het Oude Testament hebben veel motieven en beelden gemeenschappelijk. De profeet Jeremia was niet de initiator van het fenomeen 'volkenprofetie'; hij stond in een bepaalde traditie (cf. Jer. 28:8). Van welke aard was deze profetische traditie en in welke context moeten wij ons de overdracht van deze profetieën indenken? In hoofdzaak zijn drie opties verkend: 1. de relatie tussen de OAN en de cultus, 2. de relatie tussen de OAN en de oorlogsvoering, en 3. de relatie tussen de OAN en het internationale verdragsrecht.

Aan de onderwaardering van de OAN als een laat product kwam een einde toen de vader van de vormkritiek, H. Gunkel, op grond van een *gattungsgeschichtliche* analyse stelde dat de OAN niet de jongste maar de oudste vorm van profetie is.¹¹ De voordracht van een OAN plaatste hij in de cultische setting van een bidstond voorafgaand aan een krijgstoct of van een klaagliturgie na een nederlaag.¹² Deze visie werd al snel door an-

10 K.A.D. Smelik, 'The Function of Jeremiah 50 and 51 in the Book of Jeremiah', in Kessler 2004, 87-98.

11 Deze visie werd al eerder uitgedragen door H. Gressmann, *Der Ursprung der israelitisch-jüdischen Eschatologie* (FRLANT 6), Göttingen 1905.

12 H. Gunkel, *Einleitung in die Psalmen. Die Gattungen der religiösen Literatur Israels*, Göttingen 1985⁴, xxxii-xxxiii en xlvi.

deren overgenomen en uitgewerkt, met gebruikmaking van nieuwe termen als ‘cultusprofeet’ en ‘profetische liturgie’. Veel invloed kreeg S. Mowinckel, die het nieuwjaarsfeest in de herfst interpreteerde als het feest van het koningschap van JHWH, de Heer van de kosmos, wiens troonsbestijging tevens het gericht over vijandige chaosmachten betekende. Mythisch-cultische elementen van dit troonsbestijgingsfeest zouden profeten hebben verwerkt in hun volkenprofetieën.¹³ H.G. Reventlow postuleerde een profetisch vloekritueel in het kader van verbondsfeesten. Hij verwees daarbij naar de Egyptische ‘Execration Texts’,¹⁴ spreuken tegen vijandige volken (of vorsten), geschreven op aardewerk, dat in een vervloekingsritueel ceremonieel werd gebroken met de intentie om hierdoor de kracht van potentiële vijanden magisch te neutraliseren.

Andere exegeten, met name uit de Harvard-school van F.M. Cross, zagen de achtergrond van de OAN in de oorlogsvoering. In het oude Midden-Oosten kende men de praktijk van vloekwoorden tegen vijandige volken in het kader van de oorlog en ook profetieën waarin de vijand het oordeel werd aangezegd, zoals reeds een aantal Mari-teksten uit de 18e eeuw BCE toont (Balogh 2011, 38-41; Gnanaraj 2015, 73-78; Nissinen 2017, 276). Het constante element in de OAN is de militaire fraseologie, aldus M. Sæbø en R. Bach.¹⁵ Ook in het Oude Testament blijken profeten regelmatig betrokken te zijn bij de oorlogsvoering (bijv. Num. 22-24, 1 Sam. 15, 1 Kon. 22, 2 Kon. 19). G. von Rad relateerde de OAN aan de traditie van de heilige oorlog en de notie van de ‘dag van JHWH’, waarop God zelf Israëls vijanden zal vernietigen.¹⁶ Mogelijk vonden dit soort vloekpraktijken aan het koninklijk hof plaats (Hayes 1968, 90-92; Stipp 631). Naast Ps. 20 en 21 is hierbij te denken aan teksten als Ps. 2 en Ps. 110, waarin vijandige volken worden opgeroepen te buigen voor Sions vorst, die geacht wordt een universeel koningschap te bekleden.

Een derde hypothese is ontwikkeld onder invloed van de publicaties van G.E. Mendenhall, D.J. McCarthy, F.C. Fensham, D.R. Hillers e.a., die wijzen op het grote belang van het oudoosterse verdragsdenken. Verdragen structureerden de internationale betrekkingen in oudtestamentische tijden. Deze verdragen werden gesanctioneerd door reeksen vervloekingen, die de relatie tussen suzerein en vazal vastlegden. Talrijk zijn de pa-

13 S. Mowinckel, *Psalmenstudien II*, Amsterdam 1961, 71-73; cf. Jones 486v.

14 H. G. Reventlow, *Das Amt des Propheten bei Amos* (FRLANT 80), Göttingen 1962, 56-75; id., *Wachter über Israel. Ezechiel und seine Tradition* (BZAW 82), Berlin 1962, 134-157.

15 M. Sæbø, *Sacharja 9-14. Untersuchungen von Text und Form* (WMANT 34), Neukirchen-Vluyn 1969; Bach 1962. Margulis 1966, 11,14 zoekt de literaire oorsprong van de OAN in seculiere oorlogsliederen als die in Num. 21:27-30; ook Christensen 1989, *passim*, stelt dat de OAN ontwikkeld zijn uit oude oorlogsorakels.

16 G. von Rad, *Der Heilige Krieg im alten Israel* (AThANT 20), Zürich 1951.

rallellen tussen conventionele verdragsvervloekingen en de taal van de OAN. Niet alleen hebben de profeten dit stereotiepe vloekmateriaal verwerkt in de articulatie van hun profetieën tegen de volken, maar ook zou de concrete aanleiding van de OAN te zoeken zijn in het schenden van politieke verdragen. Hayes 1968, 91v wijst op teksten als 2 Sam. 8 en 10 (de naties worden Davids onderdaan), 1 Kon. 5 (verdrag van Salomo) en 1 Kon. 15 (het verdrag van Asa en Benhadad). Volgens T.G. Smothers ligt achter de OAN van Jer. 46-49 de notie van het *imperium Dei*: JHWH is de suzerain, Nebukadnessar is zijn knecht en de volken rebelleren tegen JHWH door de met Babel gesloten verdragen te verbreken, waarvoor zij nu gestraft worden.

Het onderzoek heeft ten aanzien van de traditiehistorische wortels van de OAN verhelderende gezichtspunten en analogieën opgeleverd, maar geen consensus kunnen bereiken. De OAN blijken niet een specifiek genre te vormen met een eigen structuur en stijlkenmerken, op grond waarvan een bepaalde *Sitz im Leben* overtuigend gepostuleerd kan worden. Daarvoor zijn er te veel verschillen tussen de profetieën onderling.¹⁷ Wat de oorspronkelijke *Sitz im Leben* ook mag wezen (vloekwoorden in het kader van cultus, oorlog of verdragsrecht), deze tradities leven in de OAN-Jer slechts in theologisch getransformeerde gestalte voort (Stipp 631; cf. Huwyler 1997, 278).¹⁸ Twee vragen verdienen dan de aandacht:

1. die naar de actuele historische context: hoe hebben de klassieke profeten oude tradities opnieuw vormgegeven, in welke context en met welk doel?
2. die naar de literaire context: welke intentie ligt achter de bundeling van de OAN-Jer en hoe functioneren deze teksten in hun huidige literaire verband?

De eerste vraag, die naar de actuele *Sitz im Leben* van de OAN-Jer, komt aan de orde in § 3 ('Adres en intentie van de volkenprofetieën') en de tweede vraag, die naar de *Sitz in der Literatur*, hieronder (ad c) en in § 7 ('De plaats van de volkenprofetieën').

ad c) *plaats en functie in het boek*

In de loop van de vorige eeuw werd de focus van het onderzoek al meer verlegd naar de OAN als literaire eenheid binnen het boek Jer die zowel diachroon (redactiekritisch) als synchroon (literaire en intertekstuele ana-

17 De visie van Geyer 1986 en 2004, dat de OAN globaal passen binnen een standaardmodel (achtereenvolgens: superscription, destruction passage, lamentation passage, flight passage en Yahweh passage), werd niet overgenomen; de elementen van de klacht en de vlucht komen in de OAN-Jer te weinig voor om als kenmerk van een vaste structuur aangemerkt te worden.

18 Cf. de kritiek van Huwyler 1997, 30-36 en Liu 2010, 5 op het vormkritische onderzoek.

lyse) te bestuderen is. Het tekstkritisch en redactiekritisch onderzoek werd zeer gestimuleerd door het gegeven dat Jer is overgeleverd in twee tekstvormen (JerG en JerM; zie § 6 ‘De tekst van de volkenprofetieën’) waartussen aanzienlijke verschillen bestaan, niet het minst wat betreft de plaatsing en de volgorde van de OAN. De plaats van de OAN in het geheel van het boek en de verankering in de context, de functie van deze structurering en de mogelijke redactionele intenties daarachter kregen steeds meer de aandacht van de exegeten (zie verder onder, §§ 6-7). Veel lijnen van het onderzoek komen samen in de visie van Huwyler 1997, volgens wie een deuteronomistische redactie de belangrijkste factor was in de samenstelling van Jer. 46-49, terwijl in een latere protomasoretische redactie (JerM) het corpus van de OAN verplaatst werd van het midden van het boek naar het einde ervan. Stipp daarentegen meent dat de OAN-Jer geen tekenen van een deuteronomistische bewerking vertonen (Stipp 628; cf. ook Stipp in Najman 2017, 145-165).

Velen bestuderen de OAN-Jer als een integrerend onderdeel van het boek, met allerlei intertekstuele verbanden. De compositie van Jer bestaat volgens W. Rudolph uit vier delen, met als tweede deel Jer. 25:15-38 en Jer. 46-51. De dissertatie van C. Rietzschel biedt een uitgebreide redactiegeschiedenis van Jer. 25 en 46-51 als één literair blok.¹⁹ Onmiskenbaar zijn er ook lijnen te trekken tussen de OAN en teksten als Jer. 1, Jer. 4-6, Jer. 30-33 en Jer. 45 – intertekstuele verbanden die in het recente onderzoek nader onderzocht worden. Stulman 1998 wijst op het centrale thema van Gods heerschappij in de OAN en benadrukt de literaire cohesie van Jer (‘a symbolic tapestry of meanings with narrative seams’), via de lijn van Jer. 1 naar Jer. 46-51. Huwyler 1997, 300-304, Häusl 2003, 299-301, Holt 2003 en Holt 2022, Sharp in: Holt 2015, 99v tonen aan hoezeer Jer. 4-6 en de OAN thematisch en stilistisch verbonden zijn. J.G. McConville 1993 neemt de theologie van het nieuwe verbond in Jer. 30-33 als de sleutel voor het verstaan van de OAN (met name die over Babel). Weer een ander verband legt C.R. Seitz, die in de parallelisering van Mozes en Jeremia, de eerste en de laatste grote profeet, het *Leitmotiv* ziet van een deuteronomistische redactie van Jer. Cruciaal is volgens hem hierbij de exegese van Jer. 45, de belofte aan Baruch, die een brugfunctie vervult in het introduceren van de OAN-bundel.²⁰ De literaire en intertekstuele studies van Hill 1999 en Sals 2004 traceren in het hele boek Jer het thema ‘Babel’, dat in Jer. 50-51 zijn meest prominente uitwerking krijgt.

19 C. Rietzschel, *Das Problem der Urrolle. Ein Beitrag zur Redaktionsgeschichte des Jeremiabuches*, Gütersloh 1966.

20 C.R. Seitz, ‘The Prophet Moses and the Canonical Shape of Jeremiah’, *ZAW* 101 (1989): 3-27; id., ‘Mose als Prophet. Redaktionsthemen und Gesamtstruktur des Jeremiabuches’, *BZ* 34 (1990), 234-245.

3. Adres en functie van de volkenprofetieën

Jer. 46-51 bestaat grotendeels uit een reeks donkere profetieën vol doem en dreiging. De ene na de andere tekst kondigt volk na volk grof geweld en doodsangst aan, vloek en ondergang. Twee met elkaar samenhangende vragen dringen zich hierbij op: voor wie waren deze profetieën oorspronkelijk bestemd en welk doel dienden ze? Behalve in Jer. 46:2-12 ontbreken er indicaties voor een concrete context waarin de profetieën uitgesproken zijn, wat de vaststelling van het adres en de intentie(s) van de OAN niet eenvoudig maakt.

In de meeste OAN wordt het volk waarover het oordeel komt, rechtstreeks aangesproken. In principe zou het betreffende volk ook het reële adres van de profetie kunnen zijn. In Jer. 25:15,17 is er expliciet sprake van dat Jeremia door JHWH gezonden wordt naar de volken om hun de beker van Gods toorn te laten drinken, met andere woorden het oordeel aan te zeggen. Tot hen moet hij profeteren (25:30). Hóe hij dat gedaan heeft, wordt niet vermeld.

Dat de profeet zelf naar het buitenland reisde om daar te profeteren, is niet onmogelijk (cf. Num. 22:5, 1 Kon. 19:15, 2 Kon. 8:7, Jona) maar ook niet erg waarschijnlijk; er is geen enkele tekst die in deze richting wijst. Evenmin is het waarschijnlijk dat een volkenprofetie in briefvorm verzonden werd naar het betreffende volk om daar *en public* voorgedragen te worden. De communicatie met het buitenland per briefvorm was op zich wel mogelijk: Jeremia zendt een boodschap aan de ballingen in Babel (Jer. 29:1-3) en laat een boekrol voorlezen in Babel (Jer. 51:59-64). Beide keren gaat het dan echter om een profetie die de Judese ballingen zelf en niet het 'vreemde' volk als publiek veronderstelt, en wordt deze bijzondere vorm van voordracht van een profetie ook apart beschreven.

Een plausibeler optie is dat de profeet volkenprofetieën heeft uitgesproken ten overstaan van buitenlandse gezanten in Jeruzalem, bijvoorbeeld ter gelegenheid van het internationaal overleg in 594 BCE, in verband met de vorming van een coalitie tegen Babel (Jer. 27:1-3; cf. Huwyler 1997, 308-315). In elk geval heeft Jeremia bij die gelegenheid een symbolische handeling uitgevoerd, die niet voor misverstand vatbaar was: de volken zullen alle moeten buigen onder het juk van Babel. Jer. 27 noemt echter slechts vier volken: Edom, Moab, Ammon en Fenicië (vs 3).

Hoewel niet uit te sluiten valt dat incidenteel een profetie rechtstreeks tot (vertegenwoordigers van) een ander volk werd gericht, wordt doorgaans toch terecht aangenomen dat de Judeeërs het eerste adres van de OAN vormden, de eigen volksgenoten van de profeet, met de volken als

‘implied audience’ (Liu 2010, 19-23).²¹ Te vergelijken is de wijze waarop in de Psalmen de volken worden opgeroepen JHWH te prijzen, terwijl deze liederen in de tempelcultus van Jeruzalem hun plaats hadden. Het is in datzelfde Jeruzalem dat Jeremia zijn profetieën over de volken heeft uitgesproken. Mogelijk gebeurde dat op openbare plaatsen met veel publiek, maar ook is te denken aan het hof, in aanwezigheid van leidinggevenden in politiek-militaire aangelegenheden (Stipp 632; Stipp 2021, 417-419). In deze context zijn de OAN drager van een indringende boodschap.

Die boodschap van de OAN is volgens veel exegeten dat door de ondergang van de omringende volken voor Israël hoop op redding gloort. Zoals oude oorlogsrakels de vijand vervloekten en daarmee de eigen strijdkrachten moreel sterkten, zo zouden de OAN troost en bemoediging voor het benarde Israël hebben betekend. Dit laatste is ongetwijfeld het geval met de eigensoortige profetie over Babel in Jer. 50-51,²² hoewel de strekking van die profetie nog veel breder is (zie ‘Inleiding exegese’ bij deze tekst). Een sterke indicatie dat het in de overige OAN-Jer echter niet gaat om impliciete heilspredicaties voor Israël ligt in het feit dat deze teksten nauwelijks of niet spreken over enig kwaad dat Israël is aangedaan (slechts in 48:27 en 49:2). In deze profetieën gaat het bovendien steeds over Israëls feitelijke of potentiële bondgenoten in het verzet tegen Babel. Huwyler 1997, 300-304, 321-323 en Stipp 631v stellen daarom op goede gronden dat de primaire intentie van deze OAN is om de Judeeërs te ontmoedigen om met omringende volken bondgenootschappen te sluiten tegen de agressie van Babel (cf. Hamborg 1981). De oordeelsprofetieën over Juda in Jer. 4-6 en de OAN in Jer. 46-49 liggen in elkaars verlengde: het is een en dezelfde מִשְׁחִית גּוֹיִם ‘verderver van volken’ (4:7), die verwoestend rondgaat. Van geen enkel ander volk valt er nog hulp te verwachten, zo prediken de OAN. Als zelfs het grote Egypte door Babel verslagen wordt, is elke hoop op redding die Juda mogelijk nog zou koesteren, verloren.²³ In plaats van een boodschap van heil impliceren de OAN dus een boodschap van onheil voor Juda en Jeruzalem. Zij onderstrepen dat het oordeel over Juda onontkoombaar is. Tevens bevatten deze profetieën een impliciete waarschuwing aan het

21 Raabe 1995, 252 en Raabe 2018, 237 oppert nog de mogelijkheid dat de volken langs informele weg hoorden van de OAN, via reizigers en buitenlandse handelaren.

22 De Babelprofetie is erop gericht om de ballingen in Babel te bemoedigen met de boodschap ‘that economic-military domination is not the final word and that God is an unflinching advocate for those devastated by war and exile’ (Stulman in *NIDB* 3,234).

23 Cf. de conclusie in de oordeelsprofetie over Egypte en Ethiopië in Jes. 20: ‘Als het hun al zo vergaat, onze hoop, bij wie wij onze toevlucht hebben gezocht om aan de koning van Assyrië te ontkomen, hoe kunnen wij dan gered worden?’ (vs 6).

adres van Israël: als zelfs de vreemde volken door JHWH getuchtigd worden vanwege hun hoogmoed en zelfverzekerdheid, hoeveel te meer heeft dan Juda zelf, het volk van Gods verbond, zijn toorn te duchten als het in hetzelfde kwaad volhardt (cf. 23:17). Als JHWH bij machte is een vreemd volk vernietigend te straffen, hoeveel te meer dan zijn eigen volk.

Dat de aangekondigde rampen die de omringende volken treffen niet meer dan ‘flankierende Massnahmen JHWHs zu seinem Strafhandeln an Juda’ (Stipp 632) vormen, is echter weer te weinig gezegd. Terdege bevat ten de OAN ook een boodschap voor de volken zelf, omdat het oordeel in het grotere kader staat van Gods ריב בגוים ‘rechtsgeding met de volken’ (25:31, cf. 45:5). Het is de מלך הגוים ‘de koning der volken’ die aanspraak maakt op universele erkenning (12:16v) en die de koning van Babel heeft aangesteld om alle volken te laten buigen onder zijn juk (27:6-11). JHWH maakt een einde aan alle vertrouwen op eigen macht en rijkdom, en aan alle hoogmoed en trots. Hij gaat zijn weg te midden van de volken, Hij vaagt het kwaad weg (3:17, 25:31, 45:5) maar opent ook het perspectief op herstel en leven (3:17, 12:15v, 16:19, 46:26, 48:47, 49:6, 49:39).²⁴ Ook als de reden voor het gericht in sommige OAN niet of slechts summier wordt gegeven, is de notie van de doorzetting van Gods soevereine heerschappij voortdurend op de achtergrond.

Het is deze overtuiging van Gods universele en soevereine regering, die de OAN een blijvende betekenis heeft gegeven in Israëls geloof en liturgie ook lang nadat de catastrofe was ingetreden. Zowel voor de ballingen in Babel als voor hen die in Juda achterbleven, maar ook nog lang daarna, in de postexilische tijd, hebben de OAN een functie vervuld in de verwerking van de traumatische gebeurtenissen en in de herformulering van de eigen identiteit (cf. Holroyd 2017, 220v,231). De opmerkelijke *insert* van 46:27v met een heilsboodschap voor Israël wijst ook in deze richting. Sharp 315 spreekt van een ‘potentially restorative function of the OAN for Judean trauma survivors’; dit geldt niet het minst voor de grote Babelprofetie.²⁵ De OAN-bundel heeft de overlevenden en de teruggekeerden bemoedigd in hun heroriëntatie op een nieuwe toekomst, met de boodschap dat hoe rampzalig en angstaanjagend de internationale ont-

24 Raabe 2018, 251, stelt zelfs: ‘Yahweh destroys the old *status quo* in order to create a different future, in order to “build and plant” (1:10)’; cf. Yates 2018.

25 ‘The poetry of revenge can heal (...) The oracles re-narrate and reframe the disaster. They encourage survivors of the cataclysm to trust divine justice, to imagine and enact a balancing out of terrors, to create a space to make vindication and retribution thinkable, achieved not by their own hands but by the bloody hands of God. When they place intolerable destruction and loss into the transcendent realm, they create hope amidst Judah’s fractured existence and mobilize energy to rebuild the community’ (O’Connor 2012, 119,121). Cf. Stulman 283-287 en *NIDB* 3,232-235.

wikkelingen ook kunnen zijn, er een God is die regeert: JHWH, de God van Israël die zijn volk uiteindelijk niet loslaat. JHWH, die een einde maakt aan bruut machtsvertoon en onderdrukking, die mensen verantwoordelijk stelt voor hun wandaden en alle hybris afstraft. De Koning der koningen, die in de wirwar van de geschiedenis het lot van alle volken stuurt en dat van zijn eigen volk in het bijzonder.

4. Historische aspecten van de volkenprofetieën

Door het redactionele opschrift 1:1-3 worden ‘de woorden van Jeremia’ historisch ingekaderd in een periode van 40 jaar, van het 13e jaar van Josia tot het 11e jaar van Sedekia (±627 tot 587 BCE). Het boek Jer presenteert zich daarmee als een bundeling profetieën en verhalen die betrekking hebben op de periode voorafgaand aan en tijdens de ondergang van Juda en Jeruzalem, eind 7e - begin 6e eeuw BCE. De dreiging van de ‘vijand uit het noorden’, de opkomende macht van het neo-Babylonische wereldrijk (605-539 BCE), domineert het hele boek.

Ook de OAN-bundel Jer. 46-51 bevat diverse indicaties voor een situering in de neo-Babylonische tijd, in aansluiting aan Jer. 25:9-11 en de bekerperikoop Jer. 25:15-29. De opschriften van de profetieën over Egypte verwijzen eerst naar de slag bij Karkemiš in 605 BCE, waar Nebukadnessar het leger van Egypte versloeg (46:2), een keerpunt in de geschiedenis van het oude Nabije Oosten, en vervolgens naar de latere komst van Nebukadnessar naar Egypte (46:13, cf. 46:26), die overigens moeilijk te dateren is. De uitbreiding van het opschrift van de profetie over Filistea (47:1) verwijst zeer waarschijnlijk naar het jaar 601 BCE, toen Egypte na de mislukte invasie van Nebukadnessar voor korte tijd zijn macht kon uitbreiden. De beschrijving van de ondergang van Moab in Jer. 48 en die van Damascus in Jer. 49:23-27 vertonen identieke beelden van een veroveringstocht door het Babylonische leger vanuit het noorden naar het zuiden. In de profetie over Kedar/Chasor wordt expliciet verwezen naar de politiek-militaire agressie van Nebukadnessar (49:30). De grote profetie van Jer. 50-51 is geheel gericht op Babel en Nebukadnessar, waarbij ook de vermelding van de nieuwe ‘vijand uit het noorden’, de Meden (51:11,27v), past in de historische context van het neo-Babylonische rijk. De voorlezing van de boekrol door Seraja in Babel speelt zich volgens het opschrift van de perikoop (51:59) af in 594 BCE.

Al met al kan gesteld worden dat de OAN-Jer, hoewel niet elke volkenprofetie concrete historische referenties bevat, te lezen zijn tegen de achtergrond van de expansie van het neo-Babylonische wereldrijk in de

7^e en 6^e eeuw BCE.²⁶ De traumatische gebeurtenissen van 597, 587 en 582 en de chaos van vijandelijke invasie, verwoesting en gedwongen ballingschap weerspiegelen zich in de OAN. Het beeld dat deze teksten vertonen sluit ook goed aan bij wat bekend is uit de geschiedenis en de archeologie van de verschillende volken in die tijd; zie de bespreking hiervan bij de ‘Inleiding exegese’ van elk van de profetieën.²⁷ Opvallend is overigens dat Babel en Nebukadnessar in Jer. 46-49 zelden bij name genoemd worden. De vijand die JHWH als zijn strafinstrument gebruikt blijft doorgaans anoniem, aangeduid met vage termen en beelden. Dit ‘Babelschweigen’, zoals Stipp dat treffend noemt, draagt bij aan de dreiging van de profetie, en wel in tweërlei zin. Ten eerste hoefde de vijand niet nader geïdentificeerd te worden omdat de hoorder van de profetie maar al te goed begreep over wie het ging (Stipp 8, 634). Ten tweede wordt hierdoor het volle accent gelegd op wie de eigenlijke Vijand is: JHWH (Huwylers 1997, 278-284).

Hoewel de OAN-Jer te verstaan zijn tegen de achtergrond van de neo-Babylonische tijd, heeft de vraag of zij dan ook uit deze tijd zelf dateren verschillende antwoorden gekregen. In een oudere fase van het onderzoek van de OAN werd vaak een zeer late datering aangehouden en een jeremiaans auteurschap uitgesloten geacht, waarbij niet zelden theologische vooroordelen een rol speelden. Gaandeweg de 20^e eeuw werd positiever over de mogelijke authenticiteit van de OAN-Jer gesproken, of de profeet nu zelf deze profetieën heeft opgeschreven, dit door anderen (bijv. Baruch) heeft laten doen, of dat latere schrijvers verantwoordelijk waren voor de schriftelijke fixatie van overgeleverde jeremiaanse profetieën. Onderzoekers ontdekten jeremiaanse ‘kernen’ in de OAN of rekenden (delen van) verschillende OAN, met name in Jer. 46-49, toe aan Jeremia (zie § 2 ad a; Huwylers 1997, 11-23). De vraag naar de authenticiteit en datering van de OAN-Jer krijgt tot op heden uiteenlopende antwoorden, variërend van een groot accent op het werk van de historische profeet zelf tot de mening dat Jer het literair product is van post-exilische groeperingen die zich op de profeet Jeremia beroepen. Illustratief zijn de posities van de

26 ‘The books of Jeremiah address themselves to the political crises of the late seventh and early sixth centuries BCE. While the books themselves—the two divergent Greek and Hebrew versions—came into being over a much longer period, they are set against the background of these decades’ (Crouch, in: Stulman/Silver 2021, 25; cf. L. Leuchter, ‘The Historical Jeremiah’, in: Stulman/Silver 2021, 78v). Voor een beknopte weergave van de geschiedenis van het neo-Babylonische rijk zie ‘Inleiding exegese’ bij Jer. 46 en Jer. 50-51.

27 Volgens A. Kalmanofsky, ‘Poetic Violence in the Book of Jeremiah’, in: Stulman/Silver 2021, 328-342, zijn de vele beelden van geweld in Jer ‘designed primarily for their rhetorical impact and theological meaning, and not for their descriptive accuracy’. Dit is wellicht (ten dele) het geval bij de profetieën over Egypte (46:13-26), Elam (49:34-39) en Babel (50-51:58), maar zeker niet bij de overige OAN. Tekst en geschiedenis liggen dicht bij elkaar dan Kalmanofsky meent.

twee meest recente Jeremia-commentaren, die van J.E. Goldingay (NICOT, 2021) en van C.J. Sharp (IECOT, 2022). De eerste ziet Jer als het werk van ‘curators’ tijdens de neo-Babylonische periode, die de overgeleverde profetieën van Jeremia hun finale vorm gaven, in een proces dat ongeveer 550-540 BCE voltooid werd. De laatste ziet Jer als het werk van ‘scribes’ in de Perzische tijd, die dit boek schreven vanuit het perspectief van post-exilische reflecties.²⁸

Exegeten als Holladay, Smothers, Allen, Lundbom, Mackay, Huwylar, Stipp e.a. hebben gepleit voor een aanzienlijke jeremiaanse erfenis in de OAN-Jer, althans wat betreft Jer. 46-49. Het is de verdienste van met name laatstgenoemde dat hij dit met kracht van argumentatie heeft onderbouwd (cf. Stipp 628-638; Stipp 2021, 28-72, 416-419), zowel inhoudelijk als taalkundig. Inhoudelijke indicaties voor een jeremiaans auteurschap zijn voor Stipp o.a. het motief van het ‘Babelschweigen’, het ontbreken van wraakzucht jegens andere volken die kenmerkend is voor teksten ná 587 BCE, en de veronderstelling van specifieke geografische en historisch-politieke kennis bij de hoorder/lezer van de profetie. Een sterke aanwijzing voor een jeremiaans auteurschap ziet Stipp in het voor Jer unieke taalgebruik (het zogenaamde proto-jeremiaanse lexicon), dat ook in Jer. 46-49 en deels in Jer. 50 wordt gevonden.

In lijn met de hiervoor genoemde auteurs veronderstelt ook deze commentaar een jeremiaans auteurschap voor een groot deel van de OAN, waarbij overigens wel steeds rekening is te houden met latere aanvulling, actualisering en bewerking. De profetieën over Egypte (46), Filistea (47), Moab (48), Ammon (49:1-6), Edom (49:7-22), Damascus (49:23-27) en Kedar/Chasor (49:28-33) acht ik voor het overgrote deel authentiek jeremiaans. Met minder zekerheid kan dit gezegd worden van de profetie over Elam (49:34-39), omdat deze tekst taalkundig en inhoudelijk afwijkt van de andere OAN.²⁹ De profetie over Babel (50-51:58) stamt uit later tijd, maar vormt wel een uitbreiding en bewerking van een kerntekst die in essentie teruggaat op een profetie van Jeremia (cf. 51:59-64).³⁰ In de secties

28 Sharp 324 is sceptisch over het resultaat van literair- en redactiekritisch onderzoek: ‘The position of this commentary is that it is not possible to tie elevated poetic language to specific times in Judah’s history with probative weight, except in the loosest sense as scribal work that demonstrates awareness of past history.’

29 Cf. F.H. Polak, ‘Language Variation in the Book of Jeremiah and Its Cultural and Social Background’, in: L. Stulman, E. Silver (eds), *The Oxford Handbook of Jeremiah*, Oxford 2021, 224, 230.

30 In dit geval is het onderscheid dat M.J. de Jong 2022, 93v maakt tussen primaire (mondelinge) profetie en secundaire (literaire) profetie van toepassing: ‘Primary prophecy belongs to the sphere of divination, secondary prophecy seems rather to be part of the sphere of reflection (...) Divinatory prophecy offers guidance for the day-to-day decision making. Literary prophecies provide insight into history’. Hetzelfde kan gezegd worden bij de profetie over Elam Jer. 49:34-39. Dit ligt m.i. anders bij de overige OAN-Jer (*pace* de Jong).

‘Inleiding exegese’ wordt een en ander bij elke OAN nader uitgewerkt. Het geheel van de OAN-bundel wordt op canoniek niveau toegeschreven aan de historische profeet Jeremia (46:1, 51:64) en wil ook zo gelezen worden, als getuigenis van de storm van Gods oordeel over de wereld, in het cruciale tijdsgewricht van de ondergang van Gods volk, in deze ultieme worsteling van de Koning der volken om een einde te maken aan hoogmoed en kwaad.

5. Literaire facetten van de volkenprofetieën

Door de snelle afwisseling van perspectieven en beelden vergt de lectuur van OAN de nodige inspanning van de lezer. Het negatieve oordeel over taal en stijl van deze profetieën, zoals verwoord door Schwally 1888, 206, (‘unruhig und verworren, voll Wiederholungen, ohne jede Disposition’), zal tegenwoordig echter door weinigen nog worden gedeeld. Moderne exegeten hebben juist veel waardering voor de dynamiek, de aanschouwelijke, plastische taal en de levendige retorische stijl van de OAN.

Deze profetieën bestaan grotendeels uit poëzie, maar bevatten incidenteel ook toevoegingen in proza (hoewel de meningen over dit laatste verschillen, cf. bijv. de exegese bij 46:10,25v, 48:10,13, 49:30, 50:30, 51:24). De samenstelling van de profetieën is divers (Huwyler 1997, 268v): ze bestaan zowel uit gedichten met meerdere strofen en scènes (zo bijv. 46:3-12,14-24, 47:2-7 of 51:20-26) als uit een samenvoeging van lossere spreuken (zo bijv. 49:23-27; 50:8-13).

De voortdurende verandering van beelden, tempo en perspectief verleent aan het literaire mozaïek van de OAN een bijzondere dynamiek. Een Bijbelvertaler zou geneigd zijn om veel uitroeptekens en vraagtekens te gebruiken. Korte oproepen, weeklachten, (verbaasde) vragen, aanklachten, commando’s, commentaar, waarschuwingen, beschrijvingen – ze wisselen elkaar steeds weer af, in snel tempo. Legers vallen aan, verdedigers verliezen de moed, de straten liggen vol met dode soldaten, mensen vluchten weg, anderen heffen een rouwklacht aan, het onheil komt dreigend dichtbij. Moeiteloos verandert het tijdsperspectief van tekst tot tekst, vaak is de grens tussen verleden, heden en toekomst vloeiend. Evenzo vertonen de OAN een voortdurende afwisseling van spreker en aangesprokene, waarbij het soms vaag blijft wie de spreker is (JHWH, de profeet, Juda, de omringende volken, een neutraal ‘men’).³¹ Het ene moment wordt het volk dat object is van Gods gericht aangesproken, het volgende moment de vijand die door God daarbij wordt ingeschakeld, en dan weer de

31 Cf. Raabe 2018, 237-244.

omstanders die ontzet zijn over wat er gebeurt.

De retorische zeggingskracht van de OAN wordt zeer versterkt door de toepassing van een brede variatie van stijlfiguren. Lundbom 2018, 213-219, noemt de volgende (waarbij ik steeds een voorbeeld geef):

- repetition (46:20)
- anaphora (50:35-37)
- onomatopoeia (51:20-23)
- repeated roots (51:36)
- alliteration (48:15)
- accumulatio (46:25v)
- chiasmus (51:38)
- asyndeton (46:3v)
- metaphor and simile (zie onder)
- abusio (51:44)
- metonymy (49:35)
- epithet (46:17)
- merismus (51:22)
- paronomasia (50:35-37)
- assonance (50:26)
- apostrophe (51:8)
- rhetorical question (47:6v)
- hypophora (rhetorical question with answer) (46:7v)
- argument *a minori ad maius* (49:12)
- aposiopesis (46:5,15)
- irony (46:11v)
- hyperbole (51:53)
- symbolic action (51:63v)
- antiphony (46:16v)

Ook kenmerken de OAN zich door een grote veelkleurigheid van beelden en vergelijkingen. Ik noem een aantal daarvan, met ook hier steeds een tekstverwijzing: de buiten zijn oevers tredende rivier (47:2), de prachtige vaars (46:20), de Tabor/Karmel (46:18), de schuifelende slang (46:22), de bijlen van de houthakkers (46:22), de talrijke sprinkhanen (46:23), de rouwriten (47:5), de kale struik (48:6), de smaakvolle wijn (48:11), de afgehouden hoorn (48:25), de zich nestelende duif (48:28), de klaagfluiten (48:36), de gouden drinkbeker (51:7), de leeuw die aanvalt (49:19), de gier die neerduikt (49:22), mannen worden als vrouwen (50:37), de verbroken boog (49:35), het springende kalf (50:11), de hinnikende hengsten (50:11), het opgejaagde en verslonden schaap (50:17), het wapenarsenaal van JHWH (50:25), de dronkenschap (48:26), de stukgeslagen hamer (50:23), de berg van het verderf (51:25), de aangestampte dorsvloer (51:33), het lege vaatwerk (51:34), de barensweeën (49:24), het drinkgelag (51:38), de

lammeren ter slachting (51:39), de eeuwige slaap (51:39).

Allerlei motieven en thema's worden in de OAN gebruikt, zie de volgende selectie (met ook weer steeds een voorbeeld):

- de dag van JHWH (46:10)
- het gewelddadige zwaard van JHWH (46:16)
- het slachtoffer van JHWH (46:10)
- geneesmiddelen die niet genezen (50:8v)
- smaad en schande (50:12)
- het gejammer dat het land vervult (49:21)
- het struikelen van de ene soldaat over de andere (46:12)
- het gaan in ballingschap (48:7)
- de stad wordt een woestenij (48:9)
- het land wordt door ongedierte bewoond (50:39)
- de dag/tijd van de afstraffing (46:21)
- het vertrouwen op schatten of eigen kracht (48:7)
- de trots en hoogmoed van het volk (48:29)
- het wenen over de verwoesting (48:31)
- het worden tot een bespotting (48:39)
- het uitslaande vuur (49:27)
- het verstrooid worden (49:5)
- het wegvluchten (49:8)
- de rechtszaak van Sion (50:34)

De snelle afwisseling van tempo en perspectief, stijlfiguren en klankpatronen, beeldtaal en literaire motieven verleent aan de OAN een kaleidoscopisch karakter. Huwyler 1997, 270, ziet hierin een aanwijzing dat deze teksten oorspronkelijk bestemd waren voor de mondelinge voordracht: 'gelegentlich möchte man an eine Art Hörspiel denken'. Woods 2011, 217-296, ontwerpt op basis van Jer. 48 het script voor twee films, de ene in de context van de 6^e eeuw BCE en de andere met een christelijke context, waarbij de camera in- en uitzoomend voortdurend van positie wisselt. Dezelfde exercitie is ook denkbaar bij sommige andere volkenprofetieën.

Een bijzonder kenmerk van de OAN-Jer is ten slotte het hergebruik van teksten, zowel uit Jer zelf als uit andere oudtestamentische boeken. Hierbij kan het gaan om een enkele tekst of tekstfragment, maar ook om grotere doubletten. De auteur van de OAN heeft de originele tekst niet slaafs gekopieerd, maar waar hem dat paste in vrijheid bewerkt om eigen accenten aan te brengen (zie de exegese; cf. Ghormley 2022, *passim*).³² De belangrijkste doubletten zijn:

32 In Jer wordt op allerlei wijze gebruikgemaakt van eerdere tradities, niet alleen via het citeren van teksten; zowel mondelinge als schriftelijke bronnen werden hiervoor ingezet. Zie hierover D. Rom-Shiloni, 'Jeremiah and Inner Biblical Exegesis', in: L. Stulman, E. Silver (eds), *The Oxford Handbook of Jeremiah*, Oxford 2021, 282-308.

- Jer. 46:27v, ontleend aan Jer. 30:10v – aan de OAN-Jer toegevoegd om net als bij de Babelprofetie ook bij de Egypteprofetie een boodschap van heil voor Israël te laten klinken.
- Jer. 48:29-38, ontleend aan Jes. 15-16 – met een eigen selectie en volgorde, en een nieuw accent: nu toegepast op het klagen en wenen van JHWH zelf, in plaats van Moab, de profeet of het volk.
- Jer. 48:45v, ontleend aan Num. 21:28v, 24:17 – in deels gewijzigde formulering.
- Jer. 49:1,3, ontleend aan Am. 1:15 – nu toegepast op de godheid Milkom, in plaats van de koning van de Ammonieten.
- Jer. 49:27, ontleend aan Am. 1:14 – nu toegepast op Damascus, in plaats van Rabba.
- Jer. 50:30, ontleend aan Jer. 49:26 – nu toegepast op Babel, in plaats van Damascus.
- Jer. 50:39v, ontleend aan Jes. 13:19-22 en Jer. 49:18 - de laatste tekst nu toegepast op Babel, in plaats van Edom.
- Jer. 50:41-43, ontleend aan Jer. 6:22-24 – nu toegepast op ‘dochter Babel’ in plaats van ‘dochter Sion’.
- Jer. 50:44-46, ontleend aan Jer. 49:19-21 – nu toegepast op Babel in plaats van op Edom.
- Jer. 51:15-19, ontleend aan Jer. 10:12-16.

Gesteld kan worden dat de meeste van deze doubletten bedoeld zijn om de lotgevallen van de volken aan elkaar te verbinden, maar dat zij in de Babelprofetie ertoe dienen om de in Jer. 50-51 overheersende thematiek van de rechtvaardige vergelding (*ius talionis*) te versterken (zo terecht Stipp 638).

6. De tekst van de volkenprofetieën

Het boek Jeremia is overgeleverd in twee versies: de Griekse tekst van de Septuaginta (JerG) en de Hebreeuwse Masoretische Tekst (JerM).³³ Tussen beide versies zijn aanzienlijke verschillen, zowel tekstueel als structureel. De Griekse tekst is naar schatting een zevende of een zesde deel korter dan de Hebreeuwse,³⁴ en verschilt geregeld in woordkeus en formu-

33 Met ‘Septuaginta’ wordt in deze commentaar bedoeld de oorspronkelijke Griekse vertaling (in de Angelsaksische literatuur aangeduid als ‘Old Greek’), zoals die in de reconstructie in de Göttinger editie van Ziegler (2006³) te vinden is. Voor de meerduidigheid van de term ‘Septuaginta’ zie Tov 2012, 129. De basistekst voor de exegese is de *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (1997³).

34 Een zevende: 3097 woorden volgens de digitale telling door Y.-J. Min (*THB* 518); een zesde: volgens Tov 2012, 287.

lering van de Hebreeuwse. JerG heeft een andere boekstructuur dan JerM: de OAN staan hier in het midden van het boek (25:14-31:44) en hebben tevens een volgorde die afwijkt van die van JerM.

Naar de onderlinge verhouding tussen de beide tekstgestalten van Jer is sinds het begin van de 19^e eeuw intensief onderzoek verricht. Voor een breed overzicht van dit onderzoek zie Huwyler 1997, 42-64; Gesundheit 2012, 29-36; *THB* 495-555 (de artikelen van R.D. Weiss, A. Lange en G. Fischer) en Ghormley 2022, 53-76. De discussie kwam in een stroomversnelling met de ontdekking van de Qumranteksten in en na 1947. In grot 2 en grot 4 werden een aantal (acht of negen) Hebreeuwse fragmenten van Jeremia-teksten gevonden, waarvan drie (4Q71 (= 4QJer^b), 4Q72a (= 4QJer^d) en het Schøyen-fragment 4612/9) dichter bij de kortere Griekse dan bij de langere Hebreeuwse versie van Jer liggen.³⁵ Omdat hiermee het bestaan van een kortere Hebreeuwse Jer-tekst als *Vorlage* van JerG plausibel lijkt te zijn, ontvangt in recente tijd de visie dat JerG een verkorte versie van JerM in vertaling is, veel minder steun dan voorheen.³⁶

De meerderheid van de onderzoekers is nu de mening toegedaan dat aan de twee versies van Jer een verschillende Hebreeuwse *Vorlage* ten grondslag ligt. Beide *Vorlagen* hebben zich ontwikkeld uit een gezamenlijke 'oertekst' of 'archetype' van Jer, waarbij die van JerG dichter bij het archetype ligt dan die van JerM. Na het uiteengaan van de teksttraditie heeft de tekst die de *Vorlage* van JerM zou worden, in een langer proces van ontwikkeling allerlei uitbreidingen gekregen en werden de OAN van het midden naar het einde van het boek verplaatst, tevens in een andere volgorde dan voorheen. Deze lijn van denken wordt (met overigens onderlinge variatie) voorgestaan door geleerden als J.G. Janzen, B. Gosse, E. Tov, P.-M. Bogaert, A. Schenker, H.-J. Stipp, Y.A.P. Goldman, J. Huwyler, Chr. Maier, A. Aejmelaeus, J. Joosten, J. Lust.

Dat JerM het resultaat is van een latere ontwikkeling van de brontekst en dat JerG gebaseerd is op een Hebreeuwse *Vorlage* die een eerdere fase van de tekstuele ontwikkeling vertegenwoordigt, wordt ontkend door een minderheid van onderzoekers, onder wie vooral G. Fischer en A. Vonach, die krachtig de prioriteit van JerM verdedigen.³⁷ Anderen zijn van mening dat het onderscheid tussen JerM en JerG behalve door een mogelijk verschillende brontekst sterk bepaald is door het werk van de Griekse verta-

35 Cf. de analyse van het tekstmateriaal door E. Tigchelaar, 'Jeremiah's Scriptures in the Dead Sea Scrolls and the Growth of a Tradition', in Najman/Schmid 2017, 289-306, en door A. Lange in *THB* 514-519 en in Lundbom 2018, 280-302.

36 In navolging van H.-J. Stipp wordt de kortere Hebreeuwse *Vorlage* van de Septuaginta vaak aangeduid als 'Alexandrijnse Tekst' (Jer^{AIT}), tegenover de langere 'Masoretische Tekst' (Jer^M). De complexiteit van de materie is door Tov 2021² helder in beeld gebracht.

37 Cf. Fischer 2007, 17-53; 2020, 31-95; Fischer in *THB* 543-555; Vonach in *SeptD* 2696-2733.

ler die de tekst verkortte, harmoniseerde of anderszins aanpaste aan de sociale context van de lezers van zijn (latere) tijd. Zo bijvoorbeeld A. Rofé, A. van der Kooij, S. Soderlund, C.R. Seitz, A.G. Shead, J.S. Adcock en S. Gesundheit. Volgens J. Lundbom is in veel gevallen de kortere tekst van JerG te verklaren door haplografie (cf. Shead in Lundbom 2018, 266-271).

Het cumulatief effect van de argumenten die worden aangevoerd voor de these van twee Hebreeuwse versies van Jer (en de prioriteit van die van JerG) is echter behoorlijk sterk:

- a. JerG biedt een heel letterlijke vertaling van de Hebreeuwse brontekst, zoals bijvoorbeeld te zien is aan hebraïsmen en transcripties van Hebreeuwse woorden in de Griekse tekst. Een vertaler die zich zo strak aan zijn brontekst houdt, zal niet snel geneigd zijn delen ervan weg te laten of (grotere) redactionele wijzigingen aan te brengen.³⁸ JerM bevat daarentegen diverse conflaties (dubbele lezingen).
- b. Het 'plus' van JerM laat zich vaak goed identificeren als secundair, zowel grammaticaal-tekstueel, idiomatisch als taalkundig. Naast grotere tekstpassages als 33:14-26 of 39:4-13 en doubletten gaat het veelal om toevoeging van extra informatie (Godsnamen en eigennamen, patroniemen, inleidende formules, 'de profeet', epitheta, e.d.).³⁹
- c. De structuur van JerG is minder logisch, terwijl die van JerM meer bewuste redactie vertoont (bijvoorbeeld: het accent op Babel), hetgeen duidt op latere reflectie.
- d. Bij analyse van overlappingen tussen Jer en 2 Koningen blijkt de tekst van 2 Koningen dichter bij JerG dan bij JerM te liggen.⁴⁰
- e. De ratio van sommige veronderstelde 'minussen' in JerG zoekt men tevergeefs (bijv. het ontbreken van de doxologie van 10:6-8,10 (JerM)).
- f. Over het algemeen is uitbreiding van de tekst eerder te verwachten dan inkorting ervan (*lectio brevior potior*).

Hoewel in veel gevallen JerG dus de oudere versie van Jer bewaard zal hebben, kan om twee redenen toch niet gesproken worden van een absolute prioriteit van JerG. Ten eerste heeft ook de versie van JerG, zij het minder dan die van JerM, een ontwikkeling doorgemaakt, waardoor soms een lezing van JerM dichter bij het archetype lijkt te staan dan JerG (cf.

38 'It is impossible to attribute to the translator any conscious changes in the text, not to speak of editorial activity. The translator of Jeremiah can be characterized as one of the most literal in the whole Septuagint' (Aejmeleus 2002, 461).

39 Zie de analyse van het zogenaamde 'premasoretische idiolect' bij Stipp 1994; Stipp 2015, 83-126; Stipp 2021, 21-27; Stipp 2021²; voor verdere literatuur hierover zie De Waard 2020, 37 n.18.

40 Ten aanzien van de relatie tussen 2 Kon. 24-25 en Jer. 52 is dit overtuigend aangetoond door De Waard 2020, 47-91; ten aanzien van de relatie tussen Jer. 40-43 en 2 Kon. 25:22-26 door J. Frohlich, H. de Waard, 'The Text of Jeremiah: Re-Examining the Evidence from Kings', *VT* 71 (2021), 161-174.

Schmid 2020, 238). Een indicatie hiervoor zijn de ‘plussen’ in JerG ten opzichte van JerM. Ook is de *Vorlage* van JerG niet vrij van tekstcorruptie (Stipp 2015, 120). Ten tweede is steeds rekening te houden met inner-translational factors’. Ondanks zijn vaak letterlijke vertaling, kan de Griekse vertaler zich ook vrijheden veroorloofd hebben (bijv. wanneer hij zijn brontekst niet of niet goed begreep), de tekst ingekort dan wel uitgebreid hebben wanneer dit vertaaltechnisch of met het oog op de receptie bij de lezer beter uitkwam, en ook een eigen voorkeur hebben gehad voor bepaald idioom en grammaticale constructies. Om deze redenen heeft de tekst van JerG niet een absolute, maar een relatieve prioriteit.⁴¹

De OAN-Jer bevatten allerlei teksten waarbij JerM de voorkeur verdient boven JerG, die dan vermoedelijk een secundaire ontwikkeling weerspiegelt. Enkele voorbeelden hiervan:

46:11

JerG leest in vs 11a een aansporing aan het adres van Gilead (ἀνάβηθι, Γαλααδ) in plaats van Egypte. De vertaler heeft de accusativus van richting abusievelijk voor een vocativus aangezien (in vs 11b JerG is Egypte wel de aangesprokene).

46:16 (cf. 50:16)

JerG heeft de woorden הרב היונה met ἀπό προσώπου μαχαίρας ἑλληγικῆς ‘because of the Greek dagger’ (Ἰν = Ionië, Griekenland > Grieken), kennelijk een vertaling die is ingegeven door de actualiteit (de opmars van Alexander de Grote in 332 BCE).

46:25

Anders dan JerM (הגני פוקד אל-אמון מנא; JHWH gaat ‘Amon in No’ straffen) leest JerG hier dat JHWH ‘Amon en haar zoon’ gaat straffen (ἰδοὺ ἐγὼ ἐκδικῶ τὸν Ἀμων τὸν υἱὸν αὐτῆς). Deze laatste lezing is vreemd en past niet in de tekst. De woorden τὸν υἱὸν αὐτῆς ‘haar zoon’ zijn een vertaling van בנה, wellicht een corruptie van ‘in No’ (בנא of מנא).

47:4

In de profetie over Filistea krijgen Tyrus en Sidon in JerG een eigen oordeelswoord, wat in een OAN heel ongebruikelijk is: καὶ ἀφανισθῆναι τὴν Τύρον καὶ τὴν Σιδῶνα. Vermoedelijk gaat het om een vereenvoudiging van de lastige lezing van JerM, dat JHWH ‘elke vluchteling die Tyrus en Sidon te hulp zou kunnen komen’ zal uitroeien (ולצידון כל שריד עור).

48:2

Volgens JerM is het gedaan met de glorie (תהלה) van Moab; JerG heeft, gelet op de vertaling ἰατρεία, ‘genezing’, abusievelijk תעלה gelezen.

41 Cf. Maier 2019, 252: ‘Die Diskussion um kleinräumige Varianten [ist] an vielen Stellen noch offen, so dass zwar eine generelle Priorität der hebräischen *Vorlage* des griechischen Textes angenommen werden kann, im Einzelfall aber dennoch geprüft werden muss, welche Variante älter ist’; zie ook *THB* 528 en Stipp 4v. In het algemeen moet bedacht worden, dat de tekstuele fluiditeit in de laatste eeuwen BCE waarschijnlijk groter geweest is dan ons bekend is, zoals ook blijkt uit de Qumran-manuscripten (Ghormley 2022, 66-69).

50:7

JerG geeft de woorden van Israëls vijanden aldus weer: μή ἀνῶμεν αὐτούς 'let us not release them', en heeft blijkbaar נשא met suffix ם- gelezen in plaats van JerM אשם ('schuldig zijn'). De tekst bevat echter duidelijk een zinspeling op 2:3, waar het verbum אשם gebruikt wordt.

50:42

De zinsnede למלחמה כאיש ערוך ('als één man staan ze klaar in slagorde') is ook in JerM lastig, maar de lezing van JerG ὥσπερ πῦρ (= כאשׁ) in plaats van כאישׁ ('als vuur' past in elk geval niet).

51:27

JerG heeft de naam מני 'Minni' niet begrepen, maar als prep. vertaald: παρ' ἐμοῦ (= מן + suffix 1e pers.sing.).

51:33

Hier wordt Babel, zoals elders in Jer. 50-51, getypeerd als בת 'dochter': בת בבל is een weerloos meisje. JerG heeft vermoedelijk plur. בתי gelezen, en dit vervolgens betrokken op de paleizen van de koning: οἴκοι βασιλέως Βαβυλῶνος 'houses of the king of Babylon', stellig een plus.

51:58

Het slotvers van de Babelprofetie typeert het woeden van de strijdende volken in het algemeen als zinloos. JerG leest hier echter de conclusie dat de volken *niet* tevergeefs woeden (nl. tegen Babel): καὶ οὐ κοπιᾶσουσιν λαοὶ εἰς κενόν καὶ ἔθνη ἐν ἀρχῇ ἐκλείψουσιν 'and people will *not* labour in vain, and nations will *not* fade away by the power'. Door de secundaire toevoeging van de negatie οὐ krijgt de tekst in JerG een tegenovergestelde betekenis (ook geheel anders dan in de paralleltekst Hab. 2:13 G).

In deze commentaar wordt een exegese geboden van de volkenprofetieën in JerM, de canonieke tekst van Jer. 46-51 zoals die in *BHS* te vinden is (de Codex Leningradensis). Het gaat daarbij om een uitleg die deze teksten in hun finale gestalte als een zinvolle eenheid poogt te lezen. Het zou methodisch onjuist zijn om in de exegese aan bepaalde tekstelementen geen of weinig aandacht te geven omdat ze in het licht van JerG secundair blijken te zijn. Het woord 'secundair' ziet in dit verband op historische prioriteit en behelst geen inhoudelijk waardeoordeel, als zou de ene tekst 'beter' zijn dan de andere. JerM en JerG hebben elk hun eigen tekstgeschiedenis en tekstgestalte; de een moet niet aan de hand van de ander 'gecorrigeerd' worden. Gezien de relatieve prioriteit van JerG is het echter van blijvend belang om tekstvergelijking toe te passen, niet het minst op plaatsen waar de lezing van JerM duister is of corrupt lijkt te zijn.⁴² Tevens kan deze vergelijking licht werpen op het eigene van een tekst in JerM ten opzichte van JerG.

42 Een gedetailleerde vergelijking van JerM en JerG bieden Reimer 1993, 115-155 (bij Jer. 50-51), Sharp 1997 (bij Jer. 46 en Jer. 50-51) en Woods 2011, 23-66 (bij Jer. 48); cf. *SeptD* 2778-2790.

De OAN-Jer bevatten diverse teksten waarbij JerG de voorkeur verdient boven JerM. Enkele voorbeelden hiervan:⁴³

48:33

Volgens JerM zal de vreugde verdwijnen zowel uit de ‘boomgaarden’ / ‘vruchtbaar land’ (כרמל) als uit het land Moab (ארץ מואב): een merkwaardige dubbeling. JerG mist ‘uit de boomgaarden’, maar mogelijk is nog eerder dan כרמל (cf. 2:7, 4:26) het woord ומארץ (‘en uit het land van’) te zien als een secundaire invoeging in JerM (net als in 48:24, waar JerG alleen ‘steden’ van Moab heeft?).

48:40aB,40b,41b

Deze versdelen ontbreken in JerG, maar staan wel in de profetie over Edom in 49:22. Blijkbaar wilde de redactor met deze secundaire inlas in JerM het gelijke lot van deze twee vijanden van Israël accentueren door een parallelle formulering.

48:45v

Deze verzen ontbreken in JerG. Ook deze tekstpassage vormt, net als het zojuist genoemde vs 40v, in JerM een latere toevoeging, omdat weglating ervan door JerG niet waarschijnlijk is. Bewust zal de redactor in JerM deze tekst hebben toegevoegd, om aan de profetie over Moab een passende climax te geven (zie de exegese).

50:1

JerG heeft alleen het eerste deel van het opschrift in vs 1aA. Waarschijnlijk gaat het om een latere uitbreiding in JerM, om het opschrift vanuit de profetie zelf nog meer in te vullen, en ook om het verband met 51:59-64 aan te geven.

51:44

JHWH zal ‘Bel in Babel’ afstraffen, aldus JerM. In JerG ontbreekt de godsnaam Bel, wat niet aan haplografie geweten kan worden, gelet op het gebruik van de fem. pron. αὐτῆς en αὐτῆν in vs 44aBC die verwijzen naar Babel. Vermoedelijk is בל ב in JerM 44aA een latere toevoeging, want a) ‘Bel in Babel’ is een unieke aanduiding, waarin ‘in Babel’ overtollig is, en b) het reisdoel van de volken die toestromen (vs 44aC) zal niet de godheid Bel (zo JerM) zijn, maar de stad Babel (zo JerG). Mogelijk wilde JerM door deze toevoeging de metafoor van het ‘verslinden’ duidelijker laten uitkomen: een persoon (godheid) is als subject hiervan beter voorstelbaar dan een stad (Babel). Daarna werden in JerM de suffixen van vs 44aBC met masc. vormen aangepast.

51:44b-49a

Het ontbreken van deze passage in JerG is niet het gevolg van homoioarkton (*pace SeptD* 2708); ook hier gaat het om een premasoretische interpolatie, mede gelet op het deels proza-karakter van deze tekst, en omdat vs 46 een historisch andere situatie veronderstelt dan de rest van Jer. 50-51.

43 In andere teksten kan men aarzelen ten aanzien van de tekstuele prioriteit, zoals bijv. bij 46:12,15,17, 47:5, 48:4 of 49:1.

Vergelijking van JerM met JerG is niet alleen om tekst- en redactiekritische maar ook om exegetische redenen van belang. Hetzelfde geldt ten aanzien van de vergelijking met andere *versiones* (Peshitta, Targum, Vulgata). Een vertaling bevat immers altijd ook een interpretatie van de tekst. Daarom is voor deze commentaar de Hebreeuwse tekst steeds vergeleken met de Griekse, Aramese, Syrische en Latijnse tekst⁴⁴.

7. De plaats van de volkenprofetieën

Hoewel de tekst van JerG relatieve prioriteit heeft ten opzichte van JerM, is het niet vanzelfsprekend dat daarmee ook de plaats van de bundel volkenprofetieën in JerG (25:14-31:44, midden in het boek) oorspronkelijk is. Deze versie van het boek komt immers geen absolute prioriteit toe, zodat het denkbaar is dat de OAN-bundel in de teksttraditie van JerG om bepaalde redenen van het einde naar het midden van Jer verplaatst werd. Volgens Mastnjak 2018, 26, heeft het geen zin om te vragen welke versie aanspraak kan maken op originaliteit, omdat JerG en JerM ‘independent organizations of a collection of textual materials that were previously unordered’ zijn (cf. Lundbom, *Jeremiah 1-20*, 100; Brueggemann 419). Het is echter waarschijnlijk dat al vroeg volkenprofetieën een onderdeel waren van Jer,⁴⁵ gelet op de belangrijke rol die de volken in dit boek spelen (1:5, 10:7, 36:1), en dat dus in een latere redactionele fase een verplaatsing heeft plaatsgevonden.⁴⁶ De vraag is aan welke teksttraditie daarbij prioriteit toekomt.

44 Hiervoor worden de volgende tekstuittgaven gebruikt: J. Ziegler, *Ieremias. Baruch. Threni. Epistula Ieremiae* (Septuaginta – Vetus Testamentum Graecum 15), Göttingen 2006³; R. Hayward, *The Targum of Jeremiah. Translated, with a Critical Introduction, Apparatus, and Notes* (The Aramaic Bible 12), Edinburgh 1987; G. Greenberg, D.M. Walter, G. A. Kiraz & J. Bali (eds), *The Syriac Peshitta Bible with English Translation*, Piscataway 2013; R. Weber, *Biblia Sacra Iuxta Vulgatam Versionem*, Stuttgart 1994. De Aramese en Syrische teksten worden doorgaans in Engelse vertaling geciteerd. Voor de Engelse vertaling van de Septuaginta wordt gebruikgemaakt van *NETS* (A. Pietersma / B.G. Wright (eds), *A New English Translation of the Septuagint and the Other Greek Translations Traditionally Included under That Title*, Oxford 2007).

45 Pace Bright, die de OAN-bundel ziet als een latere toevoeging na het uiteengaan van de teksttradities die zouden uitmonden in JerG resp. JerM, en Janzen 1973, 115, die stelt dat de OAN-bundel een appendix is bij het reeds voltooid manuscript van JerM.

46 Cf. Huwylar 1997, 349: ‘Es ist davon auszugehen, dass (...) eine der beiden möglichen Reihenfolgen jeweils die ältere und die andere entsprechend sekundär ist, d.h. eine Neuarbeitung darstellt’. Steiner 1996 meent dat Seraja (Jer. 51:59-63) in Babel verantwoordelijk was voor de versie van JerM, zoals Baruch (Jer. 45) in Egypte verantwoordelijk was voor die van JerG. Seraja zou met het oog op de situatie van de ballingen het sterke accent op Babel in Jer hebben aangebracht, en in dit verband ook de OAN naar het slot van het boek verplaatst hebben met als laatste volkenprofetie die tegen Babel. Dit is een aantrekkelijke, maar ook speculatieve gedachte.

De meeste onderzoekers die overtuigd zijn van de relatieve prioriteit van de versie van JerG, zijn ook van mening dat de plaats van de OAN in het midden van JerG origineel is, en dat verplaatsing naar het slot van het boek onderdeel was van secundaire ontwikkelingen in JerM. De belangrijkste argumenten voor deze visie zijn als volgt:⁴⁷

a. de context van de OAN

In JerG past de OAN-bundel goed in de directe context. Dat het oordeel van JHWH over alle volken komt, wordt in Jer voor het eerst in 25:8-13 vermeld. Dit oordeel krijgt een uitwerking in de OAN-bundel die daarop volgt in JerG 25:14-31:44. Een passende afsluiting daarvan is JerG 32, de perikoop over de symbolische handeling met de beker van de toorn van JHWH over alle volken.⁴⁸ Op deze wijze staan in JerG alle gerichtswaarden over de volken in één verband gegroepeerd, ingeleid door 25:1-13. In de structuur van JerM krijgt echter de aankondiging van het oordeel over de volken in 25:13c ('wat Jeremia over alle volken geprofeteerd heeft'), dat het opschrift lijkt te zijn van de OAN-bundel, geen direct vervolg. De bekerperikoop 25:15-29 JerM hangt daarna enigszins in de lucht, zonder directe aansluiting aan de oordeelsprofetieën over de volken in Jer. 46-51. In JerM wordt dus de natuurlijke samenhang tussen symbolische handeling en de daarmee gecommuniceerde boodschap verbroken.

b. de redactie van Jer. 25

JerM 25 heeft een aantal plussen ten opzichte van JerG, die tezamen duiden op latere redactie. In 25:9,11 wordt expliciet gerefereerd aan de koning van Babel ('Nebukadnessar, mijn dienaar') als de uitvoerder van Gods gericht, terwijl in 25:12,14 nu ook sprake is van Gods gericht over Babel zelf. In de bekerperikoop 25:26 is 'koning van Sesak' (*atbaš* voor Babel) ingevoegd: ook hij zal de beker moeten drinken. Ook elders in JerM wordt de rol van Nebukadnessar en van Babel extra aangezet ('mijn dienaar' in 27:6, het oordeel over Babel in 27:7). De plaatsing van de OAN-bundel, met als climax het oordeel over Babel in JerM 50-51 aan het slot, is hiermee in overeenstemming: de redactie van JerM legt anders dan JerG een groot accent op Babel als Gods strafinstrument én op het uiteindelijke oordeel over Babel, waardoor voor Israël weer licht gloort. Na de verplaatsing van de OAN-bundel is Jer. 25 redactioneel bewerkt, om deze lijn aan te geven en het verband met JerM 46-51 te leggen. Als een nieuwe inleiding op de OAN-bundel

47 Voor een meer gedetailleerde argumentatie cf. Bogaert 1981, 168-173; Gosse 1986, 1990, 1994, 1998²; Watts 1992, 439-446; Stipp 1994, 2021, 75-91 en 2021¹, 101-103; Huwlyer 1997, 347-371; Aejmelaes 2002; Chae 2015; De Waard 2020, 99-102; Mäkipelto 2022, 9-12.

48 Soms wordt de bekerperikoop ook wel beschouwd als de oorspronkelijke *inleiding* van de OAN-bundel, cf. Huwlyer 1997, 366v.

heeft de redactor de formulering van 25:13c hergebruikt en bewerkt in 46:1, een JerM-plus. Tevens lijkt hiermee de structuur van JerM een secundaire aanpassing te zijn aan het historisch-theologische concept en de volgorde in de bekerperikoop: eerst komt het oordeel over Juda (25-44), dan over de volken (46-49) en ten slotte over Babel (50-51).⁴⁹

Een minderheid van de onderzoekers is niet overtuigd, en stelt dat juist de JerM-boekstructuur prioriteit heeft. De argumentatie die hierbij gevolgd wordt, is verschillend. Mowinckel 1914, 65v, typeerde de OAN-bundel als een secundaire toevoeging, die daarom oorspronkelijk een plaats kreeg aan het slot van Jer. Seitz 1989², 21-24, wijst op het verband tussen de Baruch-profezie in Jer. 45 en de OAN: zonder de OAN is Jer. 45 niet goed te begrijpen. Hij stelt dat de OAN-bundel pas in een latere fase naar het midden van het boek verplaatst is, met de bedoeling om de structuur ('eschatologisch schema') van Jer meer in overeenstemming te brengen met die van de boeken Jesaja en Ezechiël.⁵⁰ Dezelfde mening is ook Rofé 1989 toegedaan, volgens wie 25:1-13 oorspronkelijk alleen gericht was tot Juda/Jeruzalem, en pas in latere instantie redactioneel werd bewerkt met het oog op de secundaire inlas van de OAN-bundel. Fischer 2011, 19-23 en 2020, 83-88, stelt dat de structuur van JerM de *lectio difficilior* vormt, en dat een verplaatsing van de OAN eerder in het kader van een vertaalproces dan vanwege interne redactionele processen voorstelbaar is.

Voor wat betreft de plaats van de volkenprofezieën, lijken de argumenten voor de prioriteit van JerG overtuigender dan die voor de prioriteit van JerM. Omdat fysiek bewijs in de vorm van Hebreeuwse manuscripten ontbreekt, kan evenwel de mogelijkheid dat de Griekse vertaler verantwoordelijk was voor een verplaatsing van de OAN-bundel niet geheel worden uitgesloten.⁵¹ Zelfs is niet zeker – maar wel zeer waarschijnlijk – dat JerG vanaf het begin reeds de boekstructuur had zoals die bekend is uit de

49 'Dementsprechend lässt sich das masoretische Arrangement aus dem Wunsch herleiten, die nachstehenden Buchteile mit dem geschichtstheologischen Konzept der Becherperikope in Einklang zu bringen', aldus Stipp 2021, 90, die meent dat een dergelijk duidelijk motief ontbreekt voor een verplaatsing van de OAN van het slot naar het midden van Jer – om welke reden zijns inziens de JerG-structuur de *lectio difficilior* is. Cf. Chr. Maier, *Jeremia 1-25* (IE-KAT), Stuttgart 2022, 21.

50 Onder 'eschatologisch schema' is te verstaan de volgorde onheil voor Israël/Juda – onheil voor de volken – heil voor Israël/Juda, zoals die in de boekstructuur van Ezechiël en Zacharia (en deels in Jesaja) waarneembaar is. Stipp 2021, 75-91, toont overtuigend aan dat de wens om deze structuur ook in Jer te realiseren moeilijk de reden kan zijn geweest om de OAN naar het midden van het boek te verplaatsen.

51 Van de in Qumran gevonden teksten en tekstfragmenten hebben 2Q13 en 4Q72 de structuur van JerM; de teksten die dichter bij JerG liggen, bieden op dit punt geen uitsluitsel. 'We have no textual evidence of the different LXX arrangement of the Oracles against Foreign Nations in our manuscripts' (Tigheelaar in Najman/Schmid 2017, 290).

Septuaginta-traditie. De Griekse manuscripten die de plaats van de OAN in het midden van het boek attesteren, dateren alle uit later tijd (de oudste: codex Vaticanus (4^e eeuw CE), codex Sinaiticus (4^e eeuw CE), codex Alexandrinus (5^e eeuw CE)). Daarbij komt, dat er Septuaginta-teksten in omloop zijn geweest die de JerM-structuur hadden, zoals blijkt uit het commentaar van Chrysostomos en van Theodoretus bij de uitleg van Jer. 51:64 (Walser 2012, 365; Ziegler 2006, 11-15).

Toch blijven er ook wel vragen en problemen bestaan voor wie de visie deelt dat de oorspronkelijke plaats van de OAN-bundel in het midden van Jer was, in aansluiting aan 25:1-13 en afgesloten met de bekerperikoop. Om er enkele te noemen:

- a. In de structuur van JerG heeft de profetie over Babel (waarin de totale ondergang van deze stad wordt aangekondigd) een plaats midden in Jer, terwijl in het vervolg van het boek Babel juist een hoofdrol speelt als instrument in Gods hand om Juda te straffen.⁵²
- b. Als de plaats van de OAN-bundel in JerG oorspronkelijk is, met daarin de profetie over Babel, zou te verwachten zijn dat in de afsluitende bekerperikoop bij de opsomming van de volken ook Babel genoemd zou worden – maar die naam ontbreekt nu juist in 32 JerG.
- c. De bekerperikoop en de OAN-bundel hebben in JerG een verschillende volgorde van de volken. Wanneer de bekerperikoop een bewuste afsluiting van de OAN-bundel beoogt te zijn, zou men op dit punt meer overeenstemming verwachten.⁵³
- d. Merkwaardig is het opschrift van de profetie over Elam, waarmee de OAN-bundel in JerG opent ('wat Jeremia profeteerde over *de volken van Elam*'), en tevens dat deze profetie in JerG een historisch subscript krijgt, wat ongebruikelijk is (zie onder, bij § 8). Een en ander lijkt te wijzen op redactionele aanpassingen om de OAN-bundel in deze context te kunnen plaatsen.
- e. In de OAN-bundel wordt tweemaal gerefereerd aan het centrale beeld van de bekerperikoop. In JerG 28:7 (JerM 51:7) wordt Babel getypeerd als de beker die in de hand van JHWH de volken van de hele aarde dronken voerde, en in JerG 29:13 (JerM 49:12) wordt, onder verwijzing naar anderen die de beker hebben gedronken, de Edomieten aangezegd dat ook zij die zullen moeten drinken. Deze teksten zijn pas goed te verstaan in het licht van de bekerperikoop, die in JerG echter ná de

52 Fischer 2020, 85: 'Egypt and Babylon receive judgment long before it becomes clear what they are responsible for'.

53 Dit argument vervalt uiteraard, indien de volgorde van de profetieën in JerM oorspronkelijk zou blijken te zijn (zie onder) – wat echter vaak ontkend wordt.

OAN-bundel een plaats heeft gekregen.⁵⁴

- f. In de Septuaginta-traditie volgt het boek Baruch direct op het boek Jeremia. E. Tov heeft aannemelijk gemaakt dat de *Vorlage* van JerG ook de tekst van Baruch 1:1-3:8 bevatte.⁵⁵ De aansluiting van dit gedeelte aan de Baruchprofetie in JerG 51:31-35 (= JerM 45) is zo treffend, dat de vraag gesteld kan worden of dit wellicht (mede) een reden was om de OAN-bundel secundair naar het midden van het boek te verplaatsen, namelijk om op deze wijze de afstand tussen de Baruchprofetie van Jer en het boek Baruch zo kort mogelijk te houden.

Het antwoord op de vraag naar de oorspronkelijke boekstructuur van Jer, of men die nu in JerG dan wel in JerM ziet, blijft dus met onzekerheid omringd. In deze commentaar wordt een exegese geboden van JerM waarbij dus wordt uitgegaan van de plaats die de OAN-bundel nu in JerM heeft. Duidelijk is echter dat ten gevolge van de verschillende plaatsing van de OAN-bundel een theologisch accentverschil tussen beide versies van het boek Jer ligt.

JerG verdeelt – in hoofdlijn – profetie en narratief. De profetieën van Jeremia, eerst die tegen Juda/Jeruzalem en dan die tegen de volken, staan in het eerste deel van het boek (1-32). In de OAN-bundel vanaf JerG 25 wordt het gericht universeel: voor Israël is ook in de landen rondom geen hulp meer te verwachten. In het tweede deel van het boek (33-52) volgen dan de gebeurtenissen rond Jeremia, met als onderbreking het Troostboek in JerG 37-39. Het tweede deel beschrijft hoe de oordeelsprofetie van het eerste deel in vervulling gaat, afgesloten met de profetie voor Baruch in JerG 51:31-35 (met de woorden dat JHWH het oordeel over Juda ('al wat leeft') voltrekken zal) en de beschrijving van de val van Jeruzalem in Jer. 52. Op deze wijze komt in de boekstructuur van JerG het volle accent te liggen op de realisering van het gericht van JHWH over Juda en Jeruzalem.

Tot hoofdstuk 45 heeft ook JerM deze globale verdeling van profetie (eerste boekdeel) en narratief (tweede boekdeel), maar door de plaatsing van de volkenprofetieën aan het slot krijgt het geheel een ander theologisch perspectief. Vanaf Jer. 26 ontvouwt zich het narratief conform de volgorde in de bekerperikoop: eerst het oordeel over Juda (Jer. 26-45, onderbroken door het Troostboek in Jer. 30-33), daarna het oordeel over de

54 Weinig overtuigend is de poging van Stipp 15 n.12 om dit probleem te ondervangen door te stellen dat het in 29:13 JerG gaat om een prozaïsche toevoeging van de hand van een redactor, die kennis van de bekerperikoop bij de adressanten veronderstelt.

55 E. Tov, *The Septuagint Translation of Jeremiah and Baruch: A Discussion of an Early Revision of Jeremiah 29-52 and Baruch 1:1-3:8* (HSM 8), Missoula 1976; Tov 2012, 287 en Tov 2021, 142v (cf. J.H. Newman in Najman 2017, 249).

volkeren (Jer. 46-49) en ten slotte het oordeel over Babel (Jer. 50-51). Het geheel wordt net als in JerG afgesloten met Jer. 52. De OAN openen in JerM met de profetie over Egypte (Jer. 46), waardoor een directe aansluiting op Jer. 40-44 wordt gerealiseerd. De woorden uit de profetie voor Baruch in Jer. 45 ('Ik breng onheil over al wat leeft') krijgen een extra dimensie, voorafgaand aan de OAN-bundel (Allen 454). Door de plaatsing van de Babelprofetie aan het slot van deze bundel wordt het volle accent gelegd op het gericht van JHWH over de aartsvijand Babel, die Juda en Jeruzalem ten onder deed gaan. Juist in de profetie over Babel wordt de deur van de hoop geopend: door Babels val zal Israël weer opstaan. Waar het slot van JerG focust op de ondergang van Juda en Jeruzalem, richt het slot van JerM de aandacht juist op een nieuwe toekomst voor Juda en Jeruzalem.⁵⁶

8. De volgorde van de volkenprofetieën⁵⁷

Wat in de vorige paragraaf over het probleem van de plaats van de OAN-bundel gezegd werd, is ook van toepassing op de vraag naar de volgorde binnen deze bundel. Hoewel de tekst van JerG relatieve prioriteit heeft ten opzichte van JerM, is het niet vanzelfsprekend dat dus ook de volgorde van de volken binnen de OAN-bundel in JerG oorspronkelijk is. Mogelijk werd in de teksttraditie van JerG, of later door de Griekse vertaler, een andere structuur aan de OAN-bundel gegeven.

JerG	JerM	Bekervisioen (25:15-29)
		(Jeruzalem/Juda)
Elam (25:14-19)	Egypte (46)	Egypte/Uz
Egypte (26)	Filistea (47)	Filistea
Babel (27-28)	Moab (48)	Edom
Filistea (29:1-6)	Ammon (49:1-6)	Moab
Edom (29:8-23)	Edom (49:7-22)	Ammon
Ammon (30:1-5)	Damascus (49:23-27)	Fenicië
Kedar/Hazor (30:6-11)	Kedar/Hazor (49:28-33)	Arabië
Damascus (30:12-16)	Elam (49:34-39)	Elam/Medië (Perzië)
Moab (31)	Babel (50-51)	(Babel)

56 'In this way, the composers bring closure with overtures of renewal and rebuilding' (Stulman 353); cf. Gosse 1986; Chae 2015, 584v, 592v en Stipp 2021², 101.

57 Voor een bredere bespreking zie Peels 2018² en Peels 2022. Cf. ook Haran 2003, Huwylar 1997, 368-371, Watts 1992 en Fischer 2015, 3-23.

Een profetie die ontmaskert

Vlak voor de ondergang van Jeruzalem (begin 6^e eeuw v.Chr.) treedt de profeet Jeremia op. Niet alleen Israël, maar ook de volken rondom Israël komen in zijn profetische vizier. In Jeremia, het grootste boek van het Oude Testament, is een aparte bundel profetieën gewijd aan deze volken. In vlamme taal zegt de profeet het ene na het andere volk Gods oordeel aan, dat als een storm over de wereld gaat. In een grondige taalkundige, literaire en historische analyse worden de teksten tot in detail beluisterd. De theologische doorlichting van de geopolitiek van die dagen blijkt ook voor vandaag verrassend actueel te zijn.

Eric Peels is emeritus hoogleraar Oude Testament van de Theologische Universiteit Apeldoorn.

NUR 702

9 789043 538824

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT